

1917

Видавництво „Знання—то сила“.

„Пролетарі всіх країн єднайтеся“

Микола Порш.

Автономія України і соціалъдемократія

Видання друге, виправлене та доповнене.

Ціна 1 карб.

Київ. 1917.

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський в Києві“.

Ва 705005

9055.256 (44кр)
+ 961 (44кр) 251

с²

Національна бібліотека України
імені В.І.Вернадського
АКТ № 1027-2
2008

І. Про національну неволю.

І. Яка буває національна неволя.

Ледве чи хто в наші часи не чув тої великої правди, що немає тепер ніде в світі рівності проміж людьми. На всім світі тепер одні люде, маючи в своїх руках силу грошей, фабрики, заводи і великі обшари землі, панують над всіми иншими людьми, котрі, не маючи нічого потрібного до хазяйства йдуть в найми, продають свій розум, свої руки, чи, як кажуть, свою робочу силу великим панам, капіталістам. В яку державу, в який край ми не заглянемо, хоч би трудящий люд мав там найбільші права, ніде—ніде, на всім світі широкому не побачимо ми, щоб багатий не гнітив убогого, не жив з його праці, не держав його в неволі та злиднях.

Кожен в наші часи знає цюю класову неволю, яку чинить клас капіталістів над трудящим людом, над робочим класом.

Та рідко хто у нас на Україні знає або чув про національну неволю, яка настає тоді коли немає рівності проміж ріжними народами (націями) одної держави, коли один народ (властиво його капіталісти) панує в державі та гнітить всі инші. А тим часом, в яку частину великого світу людського ми не заглянемо, мало не всюди там, де в одній державі живуть ріжні нації (народи), побачимо ми цюю національну неволю.

В поміщицькій Прусії німці гнітять поляків, приволоюють всякими карами польських дітей забувати свою рідну мову, скуповують землі в поляків та спродують їх німецьким селянам, щоб польський селянин світ за очі тікав з рідного краю в далеку Америку. В Австрії, де живе шість одних тільки великих народів, німці неволять чехів, поляки неволять українців в Галичині. На що вже Англія на весь світ звісна своїми демократичними порядками та й та вже од давніх давен неволить—та ще й як неволить!—ірландців, що живуть в великих злиднях на своєму Зеленому Острові. Знищили англичане зовсім ірландську мову, ограбили всю землю

у ірландського трудящого люду, роздали її великим англійським панам (лордам) та й тяжко неволять ірландський убогий, окрадений робочий люд, не дають йому ні землі, ні волі.

Велика і тяжка класова неволя. Та не менша і не легша національна неволя.

Густою, чорною хмарою висить вона над всім життям поневоленого народу, великою колодою лежить вона на шляху його розвитку, загорожує йому дорогу до волі і крашої долі, не дає народові розвивати всі свої сили. Крізь всякі щілини національна неволя гіркою отрутою розливається по всьому народньому тілу. На що не глянете ви в народньому житті поневоленого народу, чи на його культуру, чи на його державні порядки, всюди ви побачите, як національна неволя робить мертвим все, що хоче жити і буйно розвиватися, вьялить і сушить все, що має цвісти пишним квітом.

В усяку одежу з'одягається ця національна неволя, на всі сторони народнього життя важким тягарем лягає цей національний гніт.

Та найперше, що в національній неволі кидається в вічі кожному, це гніт над національною культурою. І в цьому немає нічого дивного. Чим, насамперед, одріжняється одна нація од другої? Своєю вдачою, своєю мовою, історією, своїми співами, спогадами—свою культурою. І от, неволячи якусь націю, пани-капіталісти, перш за все пильнують, як би знищити її мову. Забуде вона свою рідну мову, з нею забуде і спогади про своє минуле і загине навіки, як вже загинуло досі багато всяких народів. Ось через що всюди, де один народ панує над всіма инними, не дають вільно розвиватися просвіті народній серед поневолених народів. Примушують по школах вчитися чужою мовою, забороняють дітям говорити проміж собою так, як говорять їхні батьки, забороняють навчати дітей по школах їхніх рідних пісень, оповідати про минуле їхнього народу. Байдушність, а то і ненависть до рідного краю і рідного народу сіється по всіх школах поневоленого люду, починаючи од низчих народніх шкіл і кінчаючи універсітетами. Та на цьому справа поневолення не спинається. Всі сили вживаються на те, щоб й на таку покалічену освіту витрачати державних грошей, як можна менше. От, приміром, в Галичині у Львові польський краєвий сейм, в якому панує польська шляхта, витрачає на всякі культурні погребки польського народу, на школи, книжки, театри, академію наук вь Кракові то що, сотні тисячів корон (1.480.840 кор. або 792.336 крб.). Тим часом, на потреби нашого народу, якого в Галичині трєхи більше, ніж поляків, польський сейм витрачає кілька де-

сятків тисячів корон (76.300 кор. або 26.920 карб.). Правда, народніх шкіл в Галичині заведено для українців мало не стільки ж, скільки і для поляків. Та тільки школи ті такі ж убогі, як і весь голодний і холодний трудящий люд Галицької України. Ще гірше стоїть там справа з всякими гімназіями. На 4 мільйони українців припадало там 5 гімназій, в той час, коли на таке ж число поляків приходилося їх біля 40. А українських вищих шкіл, університетів, політехнікумів, академій то що вже й зовсім немає! Тим часом польський народ в Галичині має 2 університети, політехнікум, ветеринарний інститут, академію уміlostів, торгову академію, хліборобську академію. Так на гроші українського народу Галичини розвивається пишна польська культура, а українцям застаються одні тільки культурні злидні, страшна безпросвітна темнота.

І от так гальмується розвиток культури серед поневолених націй всюди, де є національний гніт. В Пруссії, Австрії, Англії, Росії—всюди ми бачимо цей цніт надъ національною культурою.

Тяжкий і нестерпимий цей гніт над духом живого народу, над його культурою, та ще більш тяжкий, ще більш нестерпимий гніт над народнім хазяйством.

Хазяйство кожної нації—то ґрунт, з якого бере свої соки все життя її. Розвивається в народа його хазяйство,—і все життя народне швидко посувається наперед—культура, порядки державні, добробут трудящих мас.

Отже, дбати про найбільший розвиток народнього хазяйства—велике діло.

На всім світі тепер про розвиток хазяйства найбільше дбає держава. Вона проводить залізні дороги і канали, установлює плату за груз на залізних дорогах, заводить банки, осушує болота, сипучі піски засажує лісом, робить всякі торгові договори з іншими державами. Вона видає і всякі закони про ремесла, фабрики, заводи, торговлю і т. п. Кожен знає, що всюди тепер в народньому хазяйстві кожного народу панують капіталісти (через це і хазяйство теперешнє зветься капіталістичним). Та проте все ж таки хазяйство кожного народу одріжняється од хазяйства інших народів своїми промислами, ремеслами, торговлею, сільським хазяйством і т. п. Отож, для того, щоб державні закони допомагали розвиткові народнього хазяйства якого небудь народу, треба, щоб вони були придатні до життя народнього, до хазяйства саме цього народу. Не буде цього—і закони державні стануть кайданами на хазяйстві, а через це і на всьому житті народу.

Що ж бачимо ми в такій державі, де є національна неволя?

Там урядовство робить все, що тільки можна, для того, щоб убити хазяйство у всіх народів, крім того одного, що панує в державі. Воно видає закони, які найбільшу користь приносять цьому народові. Залізні дороги і канали воно проводять, насамперед, на землях цього народу. Для його товарів заводяться всякі льоти на залізних дорогах. Торгові договори з иншими державами робляться на його користь. І так діється всюди, де є національна неволя. В Ірландії, де добра паша на великих земельних просторах давала змогу розводити овець, а з овечої вовни виробляти всякі вовняні товари—сукна то що, англійські пани, які теж займались вівчарством а, головне, теж виробляли вовняні товари, вимагали, щоб англійське урядовство з усієї сили гальмувало розвиток вовняного промислу ірландців. І англійське панське урядовство вволило волю англійських капіталістів і мало не зовсім задушило ірландську вовняну промисловість. Хотіло англійське урядовство зробити це ж саме і з Америкою—заборонити вивоз шерсти то що, та опеклося. Американці на англійські наміри одповіли повстанням і, одділившись од Англії, заклали свою окрему державу—Північні Американські Сполучені Штати. А ось в Індії англійське урядовство ще й досі висмоткує з усієї сили всі соки з індусів, нічого не робить для розвитку їхнього народнього хазяйства, закони видає непридатні до життя і хазяйства індусів, накладає страшні податки на завше голодний індуський народ та величезні гроші, зібрані податками з нього, витрачає не в Індії, а в Англії. Чи не те ж саме бачимо ми в Австрії, де урядовство збирає безліч грошей з убогої хліборобської Галичини і витрачає їх в своїх німецьких краях. Там ми бачимо, що австрійське урядовство найбільше дбає про розвиток фабричного, городського промислу і зовсім не зважає на сільське хазяйство. Од цього Галичини, краєві чисто хліборобському, доводиться зазнавати великого лиха.

Та коли всьому трудящому людові в Галичині живеться не солодко, то найдужче доводиться бідувати українському трудящому людові Галичини. Бо польська шляхта, що панує в Галичині, з усієї сили гальмує розвиток народнього хазяйства українців. Гроші, зібрані з українців, вона пильнує витратити в польській частині Галичини, де вона проводить всякі дороги та всяко допомагає розвиткові хазяйства поляків.

І вкрай зруйнований селянин та ремісник, голодний і убогий, тікає світ за очі з свого рідного краю в Америку, Канаду, Бразилію.

Ми спинилися на Англії та Австрії. Та теж саме ми бачимо всюди, де немає рівної волі для всіх націй держави розвивати всі свої сили.

Та який народ мовчатиме, коли „угашають“ його дух, коли не дають розвиватися його національній культурі, його хазяйству—збільшувати своїх національних, духовних і матеріальних багатств?

Всюди, по всіх державах рано чи пізно поневолений народ стає до оборони своїх національних прав. Він хоче скористуватися для своєї боротьби тими способами, які дозволено державними законами. По всіх тих державах, де є конституція, де народ через своїх виборних порядкує всіми державними ділами, закон признає, що всі громадяне і всі нації рівні перед законом, що всі вони мають свободу слова, зборів, товариств то що.

Ці „свободи“, то—велика сила в руках поневоленого класу чи народу. З високої дзвіниці слова летить горячий поклик до поневолених. Од краю до краю проноситься він по селах і хуторах, будить байдужих, розкриває очі сліпим, гуртує їх до оборони своїх прав, своїх інтересів.

Та ось скоро зазнає поневолений народ, що рівність тая тільки на папері, що є свобода слова, зборів і товариств, та тільки не для всіх. Є вона для дужих і пануючих, та немає її для пригнічених і поневолених.

Як тільки прокидається поневолений народ до боротьби за своє визволення, зразу ж виявляється національна неволя в політичному гніті, в тому, що зменьшують, а то і одбірають зовсім од його ті політичні права, котрі признає законом для всіх народів держави.

Для того, щоб держати народ в неволі, правительство, насамперед, не дає йому зрозуміти її. В Пруссії німецьві чиновники закривають польські газети, дуже карають редакторів за те, що ті кличуть поляків не боритися німцям, не цуратися свого рідного. В Галичині польські прокурори конфіскують українські газети за те, що вільно друкується по польських газетах, бо українські газети розкривають селянам і робітникам ту неволю, в якій держать їх польська шляхта. Та не можна довго держати поневоленого народу в темноті. Слова ні за якими ґратами не вдержиш,—і рано чи пізно воно вирветься на волю, розкриє воно очі темному, поневоленому народові. І от, коли зрозумівши свою неволю, народ схоче гуртуватися у всякі товариства для боротьби за своє право вільно розвиватися, впорядкувати своє життя по своїй уподобі, тоді правительство покаже йому, що й це право, право вільно улаштувати товариства, не про його писане. Всі, певне памятають, як польська шляхта в Галичині хотіла із мирних українських селянських товариств—„Січей“—зробити „бойові дружини“, які буцім то мали одділити Галичину од Австрії, зробити пове королівство, а на короля наставити доктора Трильовського. І так робиться всюди. Товариства поневоленого народу преслідуються, ім

не дають нічого робити, їх закривають за найменші провини— часто видумані— а членів тяжко карають.

Та на цьому не кінчається політичний гніт над поневоленою нацією.

Для того, щоб неволити якийсь народ, треба слухняних чиновників. А чи легко знайти таких серед поневоленого народу, що от-от прокинеться, або вже прокинувся до боротьби?

Хіба б можна було робити такі шахрайства на виборах до австрійського парламенту, які раз по раз бувають в українській Галичині, коли б там була українська адміністрація, українське військо? Аджеж в польській частині Галичині ми таких виборчих насильств не бачимо!

І от австрійське правительство посилає німців служити до чехів, поляків до українців, венгрів до кроатів— посилає таких чиновників, що не знають ні мови, ні життя, ні потреб того народу, серед якого їм доводиться служити. Здебільшого, ворожі до чужого їм народу, вони знають тільки несправедливі накази свого правительства, знущаються над народом-невольником.

Та саме головне в політичному гніті— це те, що не дають народові самому порядкувати своїми ділами, впорядкувати своє життя, як йому самому буде до вподоби.

Ми вже говорили, що тільки ті закони добрі, які приспособлені до життя народнього, до потреб і нужд народніх.

А хто може краще знати життя народу, потреби і нужди народні, хто може краще впорядкувати його життя, задовольнити його потреби, утворити для нього найкращі закони, як не сам народ, як не його виборні?

З того часу, як на всім світі слідком за французами прокинулися всі народі Європи од вікової неволі, вони схотіли сами бути хазяїнами свого життя. Ні один народ в світі не може довго зносити щоб хтось инший заводив для нього свої порядки.

І немає такої в світі сили, яка б винищила це бажання народу самому впорядкувати своє життя, це стремління до незалежності, до автономії. Ось вже кілька сот літ англичане неволять ірландців, кілька разів заливали їхній край кров'ю, винищили ірландську мову, одібрали землі в ірландських селян. Та не вбили вони вільного духу ірландського народу, не викорінили у ірландців змагання до автономії. На що вже індуси— го-лодний, темний, поневолений народ, та не змогли його вдержати в безпросвітній неволі мудрі чиновники найосвіченішого в світі, вільного англійського народу. Прокинувся індуський народ од вікової неволі і з кож-

ним днем росте і міцніє серед нього змагання до національної волі, до автономії.

Не мати права самому впорядкувати своє життя—то ледве чи найбільше лихо для народу, для всього життя народнього, для його культури, хазяйства і порядків.

Ось, головне, в чому виявляється національна неволя.

Культурний, економічний і політичний гніт—це, як то кажуть, головні форми національної неволі.

2. Робітники і національна неволя.

Тепер вже здається кожному стане ясно, як в день, що національна неволя—то страшне, велике лихо для всього громадянства, для всієї поневоленої нації. Чи то пани, чи то купці, чи то робітники, чи то селяне,—всім національне рабство несе горе, муки і великі шкоди.

Та найбільше лиха, найбільше шкоди і недолі приносить національне поневолення тому, на кого великий капітал наложив свої тяжкі найдани всякої неволі,—робітничому класові.

Ми вже бачили, що національна неволя гальмує, а то і прямо спиняє розвиток народнього хазяйства. А всюди там, де капіталістичне хазяйство не може вільно розвиватися, тяжка неволя жде робочий клас. Коли добре розвивається теперішнє хазяйство з його великими фабриками, заводами і економіями, з його великими майстернями і крамницями, то дрібні селяне, ремісники і крамарі ніяк не можуть встояти супроти великих панів—капіталістів і гинуть в цій нерівній боротьбі, зостаються без свого хазяйства, чи, як то кажуть, пролетарізуються (стають пролетарями—тими, ще, не маючи нічого потрібного до хазяйства, продають свою силу робочу і з того живуть). З початку десятки і сотні, а далі десятки і сотні тисячів цих пролетарів, чоловіків і жінок, старих і малих, йшли на ті величезні фабрики, заводи та економії, що без жалю руйнували їхнє невеличке хазяйство і робили їх „вільними“ наймитами. Тяжка робота, голодна плата, довгий робочий день, каліцтва а часто і смерть на роботі—ось що ждало робітника, до того ще й темного, в цій капіталістичній неволі.

Та ось приходив час, коли сліпий робітник прозрівав. І справді. На його очах тут, на фабриках, заводах і економіях виростали величезні багатства, а там по темних, холодних і вохких халунках, в яких доводилося жити робітникам, росли злидні і хвороби, горе і муки тяжкої праці.

Дивовижні машини, наче той чарівник, переробляли кров, піт і сльози робочого класу на блискучі червінці капіталістів. Кожна нова фабрика, кожний завод, наче викопували прірву між бідністю і багатством, між робочим класом і класом капіталістів і прірва ця ставала все глибшою і глибшою.

Так кожний новий фабричний димарь розказував робітникам про те, що інтереси робітничого класу по всіх краях і серед усіх народів однакові, що інтересів робітничих ніяк не можна помирити з інтересами капіталістів, що визволяться робітники з неволі тільки тоді, коли, з'єднавшись на всім світі, вони скинуть панування капіталістів, одберуть од їх землю та фабрики і заведуть новий лад—соціалістичний, де будуть всі рівні.

Тяжка і дорога була ця наука для робочого класу.

Та зрозумівши це, побачивши свою велику силу, яка що далі ставала все більшою та більшою, робітники почали єднатися і гуртоватися до оборони своїх прав та інтересів, до боротьби за своє повне визволення.

Од фабрики до фабрики, од міста до міста, од села до села, од одної держави до другої росло єднання, росла сила робітництва. А слідком за цим зростала і заробітна плата, меншав робочий день—і робітник підводився із віковичної невелі, із страшених злиднів, із безпросвітної темноти і ставав людиною.

І так було і буває всюди і завше, де розвивається капіталістичне хазяйство.

А там, де капіталістичне хазяйство не має змоги розвиватися, там ми бачимо зовсім инше.

Правда, й там через великі налоги убожів трудящий люд; й там дрібний селянин та ремісник гине в боротьбі з великими фабрикантами і капіталістами чужого народу, які привозять свої товари на продаж серед поневоленої нації,—й там вони повертаються в пролетарів.

Та не побачимо ми, щоб пролетарь поневоленої нації мав у себе доволі великих фабрик, заводів і економій, де він міг би продавати свою силу робочу, щоб не вмерти з голоду. Там побачимо ми убогий, голодний обідраний люд, що немає ніяких надій на кращу долю. Там мала заробітна плата, там довгий робочий день, там страшне безробіття, хвороби і голодна смерть хазяйнують більше, ніж серед інших народів держави. Не побачимо ми там великих фабричних міст, де кищить життя, де капітал великим молотом на ковадлі експлоатації кує прозоро—ясну свідомість робітника. Там робітник не знає, звідки його лихо велике, його горе не-

проглядне, і не бачить того шляху, що веде до визволення робочого класу на всім світі широкому, до нового ладу, до нового життя. Убогий, забитий, несвідомий, не з'єднаний, безпомічний робочий клас поневоленої нації губить всякі надії на краще життя в рідному краї та рушає в далеку і тяжку дорогу, в чужі краї, серед чужі народи—шукати кращої долі в Америці, Канаді, Бразилії та Сибіру.

Такий робочий клас не здатний до того, щоб скласти велику й дужу робітничу партію, яка б могла боронити його інтереси в парламенті. Не може він з'єднатися і в великі професіональні союзи, що допомагали б йому в лиху годину домагатися страйками кращої плати, коротшого робочого дня то що.

А без своєї партії, без професіональних союзів робочий клас—безсилий і в державі, і хазяйстві.

Та коли б це й сталося, коли б і склалася така робітничка партія, що б вона могла здобути для робітників свого народу в парламенті такої держави, в якій немає миру і згоди між націями, а кипить вічний бій, вічна національна боротьба?

Там, як показує приклад Австрії, за національною боротьбою не можна зробити в парламенті нічого користного для робочого люду, не можна видати ніяких добрих робітничих законів, котрі полекшували б життя і працю робітників.

Чи може дбати про робітниче законодавство австрійський парламент, цей „парламент божевільних“, де послі народні, замість роботи на користь народню, лаються та б'ються стільцями?

Не менш важко робочому класові такої держави, де є національна неволя, добитися й кращих, вільних порядків державних, щоб можна було йому швидче зовсім визволитися з горя і недолі. В такій державі правительство нацьковує одні народи на другі, щоб за своєю ворожнечою та боротьбою вони забули свої нужди та свої лиха, не гуртувались та дружно не домогались кращих порядків в державі.

Колись Франц-Йосиф, імператор Австрії, так говорив одному французькому послові при австрійському дворі: „Коли починається революційна пропастниця у вас, французів, то вона охоплює весь ваш народ і не сила вашому правительству встояти супроти повстанця—народу; коли ж революція починається у нас, тоді я посилаю кроатів втихомирювати венгрів, венгрів посилаю супроти німців, німців супроти чехів, українців супроти поляків. Так із боротьби і незгоди своїх народів між собою, родиться спокій в цілій австрійській державі“.

Родиться, скажемо ми, спокій тяжкого рабства, той спокій, коли всі народи держави, розбіті і роз'єднані, мовчать під важкою рукою всесильного деспота, царського правительства!

Надзвичайно велика ця шкода для всього робочого класу, особливо для робітників поневоленої нації. Та ще це було б тільки пів лиха. З ясною головою пролетаріат виб'ється із всякої неволі, як вже не раз в історії він розбивав, здавалося, найміцніші кайдани.

Але значно більшу шкоду несе пролетаріатові те, що національна невелика туманить розум робітника, затемнює його класову свідомість. Робітничому класові поневоленої нації здається, наче б то його дупать не тільки капіталісти, чужого народу, а весь чужий народ, а, значить, і робітництво цього народу. Він привчається ворогувати з чужими робітниками, не хоче єднатися з ними, він стає иноді в їхній боротьбі навіть зрадником. А до того ще пани і капіталісти нацьковують робітників одного народу на робітників другого, розбивають єдність робітничу. А без єдності — не сила робітникам не тільки одної держави, а і цілого світу боронити своїх інтересів, визволятися із теперішньої неволі.

Коли починається збройна війна між народами, громадські вороги, робітники і капіталісти одного народу, робляться приятелями. „Мій — говорив колись робітник, соціал-демократ Бебель, в німецькому парламенті — не уступимо ні одного клептика нашої землі чужинцям; коли нашому рідному краєві буде загрожувати напад чужинців, тоді немає між нами соціал-демократів і консерваторів а є тільки німці“!

А національна боротьба, котра неминуче виростає з національної неволі, — то вічна і страшна війна одних народів з другими. В цій довгій національній війні єднаються робітники и капіталісти одного народу супроти ивших народів.

Так затуманений національною ворожнечою робітник стає покірним і слухняним капіталістам свого народу, які в каламутній водиці національної неволі та боротьби ловлять велику і смачну рибку.

Так віковічні вороги, робітник і капіталіст поневоленого народу, братаються, а ті, кого „і труд, і піт, і кнут і недоля“ з'єднали в одну армію, — робітники різних народів стають ворогами.

Та ще більше лиха буває робочому класові поневоленого народу од того, що при національній неволі не має він гарної просвіти на своїй рідній мові.

Хоч теперішня школа, як каже соціал-демократка Клара Цеткін, то школа для убогих, про те й така школа з наукою на рідній, зрозумілій для робітника, мові — велика зброя для його. безпросвітно темного.

„Знаття — то сила, сила — то знаття“ сказав колись велику правду покійний соціал-демократ Лібкнехт, славний борець за долю робочого люду.

А народня школа — то перший ступінь до того знаття, до газет, до книжок, до тої великої науки про соціалізм, що має навчить робітника думати, знаходити причини свого лиха і шлях до свого повного визволення.

Національна неволя вириває з рук робітника цю велику і страшну для його ворогів зброю.

Отже, національна неволя держить робітничий клас поневоленого народу в горі і злиднях, туманить його класову свідомість, розбиває єдність всіх робітників держави і єднає капіталістів і робітників поневоленого народу, словом гальмує його визволення із тяжкої капіталістичної неволі.

3. Звідки взялася національна неволя?

Через що ж немає згоди та миру між ріжними народами одної держави? Звідки взялася ця неволя над цілими народами? Хто винен в тих великих, хоч, може, часто непомітних, муках, які несе з собою кожному поневоленому народові національне рабство?

Хто хоче покласти кінець національному гнітові, хто хоче знайти певний шлях до національного визволення, той повинен дати ясну і правдиву відповідь на ці запитання.

Національна неволя — то велике громадське лихо, то тяжка хвороба, на яку нездужає теперішнє громадянство.

Придивімося ж, хоч трохи, до тих порядків, які є в теперішній людській громаді на всім світі, пошукаймо ж цильно тих, що верховодять в теперішньому громадянстві, — і ми зрозуміємо, звідки взялася ця незгода між народами.

В яку частину широкого світу людського ми не заглянемо, всюди там, де високі фабричні димарі вкривають блакитне небо хмарами густого і чорного диму, де чути пекельний гуркіт фабричних машин, — ми побачимо, що всі люде поділяються, чим далі, то все більше, на дві частини, на два великих гурти, на два великих класа. І кожний новий фабричний димарь, кожна нова машина, паче величезним клинком все дужче і швидче розколюють теперішнє громадянство на ціх два класи.

По один бік стоїть клас фабрикантів, великих і дрібних купців і поміщиків, клас капіталістів або, як його називають, буржуазія. Клас цей, з кожним десятком років, меншає числом, бо великі капіталісти поїдають малих, котрим не сила боротися з великими поміщиками і фабрикантами. До їхніх рух все швидче переходять всі землі, фабрики, всі багатства, все народне хазяйство. Вони живуть і багатіють не своєю працею, а працею робочого люду.

По другий бік стоять легіони сільських і городських робітників — робочий клас, пролетаріат. Не маючи свого хазяйства, цей клас живе трудами рук своїх; тільки те й має, що заробить од продажу своєї робочої сили. І що далі, то дужче зростає робочий клас своїм числом, бо дрібні селяне, ремісники і лавочники гинуть в нерівній боротьбі з великою буржузією та стають пролетарями.

І стоять ці два класи, пролетаріат і буржуазія, один проти одного, як дві ворожих армії, і немає згоди між ними, а йде невпинна боротьба, класова боротьба, бо не можна погодити інтересів капіталістів з інтересами робітників, бо капіталісти купують робочу силу, а робітники її продають, бо капіталісти хочуть її купити дешевше, а робітники продати дорожче, бо капіталісти хочуть на віки вічні зоставити теперішній лад, а робітники намагаються скинути неволю та завести соціалізм.

В цій давній і невпинній боротьбі пролетаріата і буржуазії гору бере поки що буржуазія. Вона панує всюди в нашому громадянстві, вона дає лад всьому народньому хазяйству, вона порядкує всіма державними ділами. Її сила—її й панування. Через це всякий гніт, всяка неволя в нашому громадянстві—то діло рук буржуазії. Вона має в своїх руках державну власть, вона може направити її на щастя людам або на горе та недолю. І коли теперішня держава неволить цілі народи, то в цьому винен той, хто порядкує державою, то б клас капіталістів, буржуазія.

Та на що здалося капіталістам одного народу неволити інші народи держави, а значить і свого ж таки брата-капіталістів цих народів? Хіба капіталісти всіх народів, всіх держав, всього світу мають не однакові інтереси?

Що й казати. На всім світі капіталісти мають однакові інтереси; всім їм треба, щоб теперішні порядки були віковичними, бо тільки за таких порядків можна буде їм жити—раювати, наживати з чужої, робітничої, праці великі багатства. Та про те все ж таки немає згоди між капіталістами не тільки на всім світі, а і в одній і тій же державі. Між ними йде невпинна боротьба, невпинна конкуренція. Капіталісти якоїсь

одної держави хотять, щоб покупці всього світу, всесвітній ринок, були тільки під їхньою рукою. Через це раз-по-з-раз на наших очах лється кров трудящого люду, бо залізо і кров—то одинокий шлях до нових ринків, одинокий спосіб в наші часи здобути нових покупців. Те ж саме бачимо ми і в кожній окремій державі, де живе разом кілька націй. Там буржуазія кожного народу дбає тільки про те, щоб їй самій виробляти й продавати товари на всю державу, щоб не було по всій державі ніяких інших купців і фабрикантів, крім неї.

А для того, щоб можна було подужати капіталістів чужого народу, їй треба, насамперед, дбати про те, щоб весь чужий народ держати в неволі. Адже ж капіталісти, купці та фабриканти, то частина кожного народу, то сказати б, діти його. Не розвивається весь народ, і не можуть стати силою великою і капіталісти цього народу. Ось через що буржуазія якогось одного народу в такій державі неволить цілі нації. Намагається держати в темноті їх, бо темний народ—убогий народ, серед якого не можуть народитися великі капіталісти. Не дає розвиватися народньому хазяйству цього народу, бо там, де не розвивається теперішнє капіталістичне народне хазяйство, не може бути і не буває ні великих купців, ні великих фабрикантів.

В цій боротьбі народів між собою той бере гору, хто дужчий, а дужчий в наші часи той, хто багатший та освіченіший. Ось через що буржуазія кожного народу дбає також і про те, щоб її народ був багатший і освіченіший за всі інші народи держави, ось через що вона пильнує, щоб серед її народу було заведено найбільше всяких шкіл, щоб її край було густо вкрито залізними дорогами і т. и.

Та і як буржуазія може зовсім одцуратися од інтересів свого народу? Вона говорить, не може не говорити, його мовою. Вона—рідна дитина свого народу. Його доля—її доля. Росте сила свого народу, розвивається в нього хазяйство та просвіта, і буржуазія цього народу теж стає силою великою, а життя її „раєм от тут на землі“. Ось чому буржуазія кожного народу в такій державі, де живе кілька націй, еднається в свої партії, окремо од капіталістів інших народів. Еднається для того, щоб набратися найбільшої сили в державі та, захвативши всю державну власть в свої руки, неволити чужі народи. Куди не поглянемо ми, всюди побачимо серед кожного народу свої буржуазні партії—російську партію „народної свободи“ і партію октябристів серед великоросів, українських радикал—демократів і українську народню партію у нас и т. п. І між всіма ціми національними буржуазними партіями кипить невпинна бо-

ротьба за державну владу. Хто більший числом, хто більш свідомий, краще згуртований, той і бере гору в цій боротьбі.

Та національна неволя сталася не тільки через те, що буржуазія одного народу хоче сама хазяїнувати, виробляти товари на всіх покупців держави.

Ми вже раніш казали, що капіталісти кожної держави дбають об тім, щоб здобути, звоювати нові ринки для своїх товарів та захистити свої старі ринки од нападу капіталістів інших держав. А зробити це найкраще зможуть вони тільки тоді, коли їхня держава матиме велику силу. Міцніша ж і дужча та держава, що складається з одного народу, тоб то національна держава. В такій державі всі говорять одною мовою, люблять свій рідний край. Минуле горе і радощі еднають всіх в одне національне громадянство.

В такій державі немає національної боротьби, національної ворожнечі. І, коли настає тяжка година для рідного краю, коли треба буде боронитися збройною силою од нападу чужинців, то там всі, як один чоловік, боронитимуть честь і славу рідного краю, захищатимуть його од ворогів.

Ось через що пануюча буржуазія намагається, щоб всі народи говорили в державі одною мовою. Ось через що вона у „своїй“ державі примушує всіх чужинців одцуратися свого рідного, забути свою мову, свої співи, свою історію.

II. Про автономію

1. Як визволитися з національної неволі?

Після всього того, що ми сказали про причини національної неволі, кожному стане ясно, що зовсім знищити всякий національний гніт можна буде тільки тоді, коли не стане того ґрунту, з якого він виростає, — коли знищено буде теперішній капіталістичний лад з його класами, з його класовим пануванням буржуазії і класовою неволею пролетаріату.

Ось через що всяке національне рабство, на який би народ воно не спадало, знаходить собі найлютішого ворога в робітничому класові, бо ніхто не повстає так завзято супроти теперішніх порядків, як пролетаріат. Ось через що найбільший приятель та найцевніший оборонець всіх поневолених народів тільки робітництво.

Якої б національної неволі не знала буржуазія сама, ніколи не стане вона боронити інших поневолених народів, ніколи не дбатиме вона про рівні для всіх націй права, як що тільки її народ вже визволився з національної неволі.

Навпаки, вона сама в своєму визволеному краю неволитиме чужі народі не згірш, ніж колись гнітили її власний народ.

Колись, ще тоді, як польський народ був в тяжкій національній неволі, під німецьким пануванням, польська буржуазія в Галичині кликала українців боротися „за нашу і вашу волю“. А тепер, коли польський народ вже визволився з німецької неволі, коли польська шляхта і польська буржуазія запанували в Галичині, тепер вони знущаються над українським народом та гнітять ще гірше, ніж колись гнітила його німецька буржуазія. Те ж саме бачимо ми і в Венгрії, де венгерська буржуазія за часів австрійської революції 1848 року завзято боролася за визволення свого народу, а тепер ще завзятіше душить підвладні їй чужі народи—кرواتів, українців й інших.

Та не те ми бачимо серед робітників різних народів. Робітники знають добре, що визволитися з капіталістичної неволі вони зможуть тільки гуртом—тільки дружною боротьбою на всім світі. Адже ж теперішнє хазяйство всіх держав міцно звязане на цілім світі в одне всесвітнє хазяйство, тому не може через це бути такого, щоб в одній державі, в однім місці настали нові, вільні соціалістичні, а в другому zostалися старі, рабські порядки. Ось через що робочий клас всюди виступає супроти всякої неволі, а значить, і проти національної неволі. Бо гніт над цілою нацією це разом з тим гніт і над робітниками її; бо національна неволя, гальмуючи розвиток цілого народу, разом з тим держить в безпросвітній темноті і робітничий клас поневоленого народу, одриває його од всесвітньої робітничої армії, од дружної боротьби робітництва за повне визволення всіх страждущих і поневолених на всім світі, серед всіх народів.

Ось чому серед всіх шляхів, що ведуть до національного визволення, до згоди всіх народів одної держави,—найпевніший, найкращий шлях той, який вказує свідомий робочий клас, або, як то кажуть, найкраща програма в національній справі—це програма соціальної демократії.

Погляньмо отож, які домагання, яку програму повинен виставити і всюди виставляє робітничий клас для того, щоб покласти кінець національній неволі?

Ще з самого початку нашої сплижки, ми казали, що національна неволя полягає в тому, що в державі, де живе багато всяких народів, немає рівної волі, рівного права для всіх націй держави розвивати всі свої сили, всі боки свого народнього життя.

Ото ж мало не всі соціаль-демократичні партії перш за все домагаються, щоб скинуто було царів та заведено вільні республіканські демократичні порядки та видано закон про рівні права для всіх народів, право для всіх націй вільно жити і розвиватися по своїй уподобі. Багато з поміж соціальдемократів є таких, котрі думають що цього вже й досить, що після цього всяка національна неволя впаде одразу сама собою.

Так може здаватися тільки на перший погляд.

І той народ, що гадав би визволитися таким способом із національної неволі, був би тяжко, тяжко покараний за свої легковірні сподіванки.

Мало не по всій Західній Європі заведені тепер демократичні державні порядки в одній країні більш вільні, в другій менш. По всіх західно-європейських державах є такий закон, що всі люди в державі рівні перед законом, якої б вони віри чи якого б народу не були. Та запитайте ви про цю рівноправність громадянську у ірландців в Англії, чи ірландський народ має однакові права з англійським в демократичній Англії? Придивіться ви до цієї рівноправности громадян різних націй в Прусії, Галичині, Венгрії—і ви почувете й побачите, що ніде немає цієї рівноправности громадян різних народів держави, хоч закон й обіцяє її.

В Австрії є навіть закон про рівноправність всіх народів, а не то що всіх громадян держави.

§ 5 конституції, дарованої австрійським імператором 4 марта 1849 року після всенародної революції, каже: „Всі народності рівноправні“. Та хто знає горе—бідкування українського народу Галичині, той скаже, що і цей закон не врятував народів Австрії від національної неволі та, очевидно, і не може цього зробити.

Отже, закони ці—про рівні права всіх громадян та про рівноправність всіх націй в державі мало чого варті для національного визволення поневолених народів.

Одначе, коли б хто небудь після цього сказав, що при теперішніх капіталістичних порядках, певне, ніколи не можна завести згоди та миру між ріжними націями в одній державі, що тільки соціалістичний лад покладе кінець поневоленню одної нації другою, що тільки за нього, за цей соціалізм, мовляв, і треба боротися,—хто сказав би це, той сказав би, може й щиро, велику неправду.

Правда, що тільки при соціалістичних порядках виведеться зовсім всяка неволя, а значить і національна неволя. Та про те не можна пристати на цю раду ждати нового соціалістичного ладу, щоб одразу знищити всю національну неволю на всім світі. Бо ж ніхто не знає, коли отой новий лад настане от тут на землі серед страждущих людей, коли він перестане бути тільки зіркою провідною в визвольній боротьбі робочого класа.

Доки сонце зійде, роса очі виїсть!

Погляньте на політичну боротьбу робочого класу в теперішньому капіталістичному громадянстві, на його боротьбу за кращі порядки в державі! Знає ж робочий клас, що повного народовластя не може бути при капіталістичному ладові, та про те не вгаває він і ступінь за ступнем, реформу за реформою одбиває він від капіталістів, щоб, опершись на ці свої завоювання, піднятися ще ступнем вище, ще ближче до нового, кращого життя.

Те ж саме ми повинні робити і в боротьбі за національну волю в цій боротьбі за повне народовластя для поневоленого народу в справах його життя.

Хай за часів капіталістичного ладу і не можна зовсім вивести національної неволі з життя людського, про те треба пошукати тих способів, які допоможуть нам хоч дуже зменшити її, а то навіть і зробити мало помітною.

І такі способи можна знайти.

Пригадаймо трохи з того, що ми казали раніш про причини національної неволі.

Буржуазія, як ми показали, дуже зацікавлена в тому, щоб неволити чужі народи, бо їй треба, щоб в державі жив один народ, що говорить однією мовою. І неволить вона чужі народи за поміччю державної власті. Звичайно буває так, що держава не задовольняє потреби поневоленого народу, видає закони, не приспособлені до життя цього народу, не дає вільно розвиватися йому. Отже, як бачимо, буржуазія має змогу неволити нації тільки через те, що місцеві справи цього народу розрішає, потреби його задовольняє одна і та ж державна власть, яка дбає й про інтереси і справи цілої держави.

Коли б державна власть поряdkувала тільки спільними, тими справами, що торкаються всіх націй держави, коли б про місцеві, національні справи і потреби, що торкаються тільки якогось одного народу, дбав би сам цей народ, власне його виборні, тоді б буржуазія не мала змоги неволити чужі народи.

Отже, треба всі місцеві політичні, культурні й економічні справи кожної нації передати до її рук. Хай вона сама порядкує своїми ділами, хай вона сама задовольняє свої потреби так, як їй буде до вподоби.

Коли кожен народ в державі матиме право видавати закони в справах свого краю, коли він матиме право порядкувати всім тим, що торкається тільки його потреб, його нужд, його життя,—словом коли кожен народ в державі буде самостійний та незалежний, матиме національно-краєву автономію, тоді національна неволя впаде сама собою.

2. Що таке автономія?

Що ж таке тая автономія?

Для того, щоб, як слід, вияснити собі, що таке автономія, придивімося, насамперед, трохи до теперішньої держави.

Що далі розвивається теперішнє капіталістичне хазяйство в людей, яке звязує їх все дужче і дужче в велике громадянство, то все більше і більше з'являється у окремих людей таких спільних потреб, зростає число таких громадських справ, які бере і повинна брати держава до своїх рук. Сила всяких великих і малих справ лежить на плечах теперішньої держави. Вона дбає про розвиток хліборобства, всяких ремесл, промислів та торгівлі—про розвиток цілого народнього хазяйства; вона будує залізниці, проводить шосе та канали; вона піклується про здоровля та про-світу народу; — словом, задовольняє всякі культурні, хазяйственні й інші потреби теперішнього громадянства.

Для того ж, щоб в державі був добрий лад, щоб життя народне невцинно розвивалося, щоб громадські потреби задовольнялися, як слід, теперішня держава видає всякі закони. Ледве чи можна знайти в наші часи хоч один бік життя людського, для якого б не було видано державних законів.

Це одна частина державної влади — власть законодавча.

Та самих законів мало.

Треба ще зуміти по цих законах до ладу порядкувати величезним хазяйством теперішньої держави, всіми тими справами, які взяла вона до своїх рук. Треба знати, як прикладати закони до життя народнього по різних кутках держави. Отож, для цього в кожній державі, крім законодавчої, є ще й власть виконавча (исполнительная,) яка порядкує державними справами по законах, утворених властю зако-

нодавчою, яка прикладає ці закони до життя людського. Чиновництво бюрократія—ось виконавча власть теперішньої держави.

Та що далі, то все краще життя людське показувало, що одної правительственої виконавчої влади мало. Життя народне по різних кутках держави було не однакове. І що більше розвивалося теперішнє хазяйство то більше виявлялися ці різниці в хазяйстві, в звичаях, в культурі окремих частин, окремих країв держави. А тим часом чиновники, яких н а з н а ч а л о столичне правительство, недоладно порядкували державними справами, мало знали місцеве життя, та не вміли прикладати державних законів до життя народнього. Опріч того, завше і всюди було багато всяких потреб і справ чисто місцевих, які торкалися тільки населення громади, города чи й якої небудь цілої округи. В цих справах чиновники вже зовсім мало що тямали. До того ще треба додати, що і д о г л я д а т и; як слід, за ділами цих чиновників столичному правительству було дуже важко, а по великих державах навіть неможливо. Через оце все дуже багато лиха було і для цілої держави, і для її частин, окремих країв, окремих націй, од такого недоладнього чиновницького порядкування.

Ось через що по всіх добре впорядкованих державах все більше і більше справ і державних, і місцевих почали передавати місцевим людям, щоб вони сами порядкували ними по виданих державою законах. Населення сільської громади чи города, повіта і цілої округи вибирало з поміж себе своїх виборних, які порядкували справами і відповідали за свої діла перед всім населенням своєї місцевости і перед центральним правительством. Виборним цим не дозволено було видавати якихсь нових законів; порядкуючи по законах державних, вони мали право тільки в своїх місцевих справах видавати обов'язкові постанови, які не повинні були перечити державним законам. Так з'явилося місцеve самопорукування.

Та згодом все більше і більше виявлялося, що такого місцевого самопорядкування дуже і дуже мало. Різниці в місцевому житті частин держави, в їхньому хазяйстві, побуті, культурі, в їхніх потребах та інтересах ставали з розвитком теперішнього капіталістичного хазяйства все більшими. Особливо великими вони ставали в тих державах, де жило вілько народів, що говорили різними мовами. Життя ясно показало, що дуже важко по одному способу задовольняти, як слід, потреби та інтереси різних частин держави, що по однакових законах не можна добре впорядкувати місцеві справи різних народів такої держави. До того ж

ще й на ділі показувалося, що зовсім непотрібно було, щоб для місцевих справ якого небудь окремого краю законодавча влада була в руках цілої держави. Місцеві люди краще знали свої місцеві потреби й справи, тим часом, коли правительством цілої держави не знаючи місцевого життя, не могло видавати путящих, корисних для народу законів. І всюди, по всіх державах, де заведено справді вільні демократичні порядки, місцевим людям потроху передають—звісно, діло не обходиться без великої боротьби — право не тільки порядкувати, себ то, видавати обов'язкові постанови на основі державних законів, а ще й право самим через своїх виборних видавати, замість державних, місцеві закони в своїх місцевих справах. От такий лад, коли якийсь край чи народ в державі має право самостійно влаштовувати своє життя по своїх місцевих законах називається автономією.

Та автономія, як і всякі інші державні порядки, буває різна.

3. Яка буває автономія?

I.

По тих державах, де вже заведено автономію, найчастіш можна зустрінути автономію територіальну або, як її ще инакше називають, автономію краєву (областную).

Заводячи таку краєву автономію, держава найбільше зважає на історію та на хазяйство краю. Коли якийсь край дуже вже одрізняється своєю історією та своїм хазяйством од інших частин держави, коли через це він має у себе багато потреб й інтересів, не однакових з потребами та інтересами інших країв,—тоді такому краю, звичайно після довгої боротьби, державна влада дає автономію. Звісно, даючи такому краю автономію, держава зважає не тільки на хазяйство його населення, а й на инше — наприклад, на віру, просвіту і звичаї народні, на минуле життя народне. Та про те все ж таки, коли обмірковують, які місцевості й околиці прилучити до цього автономного краю, то найперше зважають на те, чи однакове в них хазяйство, чи зв'язані вони з цим автономним краєм своїми хазяйственими потребами й інтересами.

Отже, коли заводять краєву автономію, не зважають, які народи мають жити в цьому автономному краю, чи один народ а чи де кілько різних народів будуть заселять його.

Таку краю автономію бачимо ми в Австрії, де лихо та недоля злучила різні народи в одну велику державу.

Там є тільки автономія країв, „коронних земель“, яких Габсбурги, австрійські імператори, потроху всякими способами прилучили до своєї „корони.“

Придивімося ж на Австрії, якими справами завідує народ автономного краю та як в такому краю тую автономію улаштовано.

По австрійській конституції 1867 р. що дала всім краям австрійської держави автономію, народ кожного автономного краю вибрав послів у свій місцевий, краєвий парламент, що звався с е й м о м, для того, щоб вони порядкували всіми тими справами, які передано було їм по краєвому статуту. По цьому ж краєвому статуту сейм мав право самостійно видавати закони й усякі обов'язкові постанови: 1) про справи краєвого сільського хазяйства, охорони лісів, скотярства і таке инше; 2) про громадські будинки, поставлені на краєві гроші; 3) про допомогу з краєвих грошей бідним, сиротам то що (всякі краєві добродійні інституції); 4) про роспис краєвих приходів і росходів (краєвий бюджет). Окрім цього, сейм мав право, не виходячи за установлені законом границі, видавати всякі закони й постанови: 1) про громади, 2) про церковні і шкільні справи, 3) про підводи й кватері для війська то що. Далі, краєвому сеймові по статуту дано було право позичати гроші на краєві потреби та накладати для цього ж нові податки на людність краю. До цього ще треба додати, що краєвий сейм має право порядкувати всіми иншими справами, якими не завідує державний парламент Австрії.

Отже, як бачимо краєвий сейм має право працювати коло всього місцевого народнього життя, порядкувати всякими місцевими справами краю — просвітними, хазяйственими і громадськими.

Така територіальна автономія.

Всюди, де вона заведена, вона приносе велику користь народові, звісно, коли вона впорядкована демократично, коли весь народ в ній має силу, а не самі тільки багаті, коли сеймові послі вибрані вселюдним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням.

Та автономія ця найбільше корисна там, де в державі, чи в автономному краю живе один якийсь народ.

Там же, де в одній державі живе де кілька різних народів, там територіальної автономії мало, там вона приносе користь велику та не для всіх.

Ми знаємо, що по всіх таких державах між окремими націями *) йде невпинна боротьба, національка боротьба. Отже, коли, заводячи в такій державі краю автономію, не дбати про те, що б автономному краю жив по змозі тільки один народ, це значить зоставляти незайманою національну неволю, або ж переносити національну боротьбу з цілої держави в цей край. Пригадаймо собі Австрію. Коли в австрійській державі ще не було заведено краю автономії, тоді, мало не всі народи, боролися головне супроти німецького панування*), супроти німецької неволі (власне кажучи, супроти панування німецької буржуазії). Після того ж, коли австрійська конституція дала всім краям держави автономію, закипіла в Австрії невпинна боротьба всіх народів одних супроти других. В Галичині українці ведуть боротьбу проти польського панування, в Буковині борються українці проти німецько—румунського, в Богемії німці проти чеського і так далі. Отже, як бачимо, краєва автономія не знищує національної боротьби. Отже, такої краю автономії для держави з різними народами дуже і дуже мало.

Для того, щоб положити край національній неволі, на погляд де котрих соціалістів, треба завести в державі, що складається з різних народів, таку автономію, щоб кожна нація в державі сама рішала свої діла. Бо тільки тоді, коли кожна нація сама порядкуватиме своїми національними справами, коли інші нації не втручатимуться в її життя, тільки тоді прийде кінець національному гнітові і національній боротьбі. Та й ця національна автономія буває всяка.

Найбільше доводиться раз-по-з-раз чути про автономію національно-територіальну або, инакше кажучи національно-краєву: такої автономії по всіх державах, де ще тільки зосталася національна неволя домагаються мало не всі ті партії, що хочуть завести національну волю та національний спокій в державі.

Вже з того, як зветься ця автономія, всякому видно, що то таке національно-територіальна автономія. Краєва автономія—кажуть ті, що добиваються національно-територіальної автономії—дуже добра річ, треба її тільки трохи змінити і все буде добре. Коли б, поділяючи державу на автономні краї, зважали на те, щоб в кожному з краю довелось жити одному якому-небудь народові, тоді б національної неволі не стало в державі. Виходить, що треба спочатку, як слід помежувати границі між націями держави і тоді кожному такому національному краю дати

---

*) В усіх тих місцях, де ми говоримо про панування якого—небудь народу, ми маємо на оці панування буржуазії цього народу.

широку краєву автономію. Отже, національно-територіальна автономія то власне автономія для того краю, в якому живе яка небудь одна нація.

Так само, як і при краєвій автономії, всіми місцевими справами нації порядкує сейм. Цей національно—територіальний сейм, здебільшого, завідує такими ж самими справами і улаштований він так само, як і при краєвій автономії.

Та і проти національно—територіальної автономії можна доволі часто почути силу всяких закидів. Кажуть, що хоч вона і зменьшує національну неволю, одначе не знищує її зовсім, бо ще чимало її зостається по цих автономних краях. Адже ж, кажуть, в кожній державі з ріжних націй ні одна нація не живе окремо од інших, в якому небудь одному краю; живуть всі нації мішма, розкидані по всій державі. Опріч цього, в чимало таких націй, що ніде по державі не живуть великими гуртами, ні в однім місці держави не заселяють якого-небудь великого краю—не мають свої території, як от євреї або цигане. Отже, мовляв не тільки важко, а прямо неможливо так помежувати границі між націями, щоб в кожному краю жів тільки один народ.

А як не можна цього зробити, то значить й національне—територіальна автономія не може покласти кінця національній неволі та національній боротьбі.

Що ж робити? Якже вивести національний гніт з життя людського, як завести спокійне, товариське життя всіх націй держави, замість вічної національної війни й ворожнечі між ними?

Для того, щоб од національної неволі не засталося й сліду, треба завести—часто радять—національну автономію, автономію не для краю, а для кожної нації, однаково, в якому б краю, в якій би частині держави люде цієї нації не жили.

Та і між тими, що домагаються національної автономії, не має згоди. Одні з них добиваються такої національної автономії, щоб кожна нація мала право рішати всі свої справи, задовольняти всі свої національні потреби—культурні, хазяйственні і громадські; назвемо цю національну автономію національно—культурно—хазяйственною.

Інші ж домагаються такої автономії, щоб кожній нації було передано тільки право завідувати просвітними справами, задовольняти свої культурні потреби. Таку автономію називають національно—культурною.

Ті, що вимагають культурно—хазяйственної автономії, кажуть, що так само як національний гніт лягає на всі сторони життя нації, на її культуру, хазяйство й громадські порядки—на все життя, так само й автономія

для кожної поневоленої нації повинна бути повна й широка. Через це на їхню думку кожна нація повинна, наприклад, відати такі права: 1) улаштувати всю народню світу—заводити школи, гімназії, університети, учительські курси і інститути і таке инше й завідувати ними; 2) заводити всякі установи, що допомагали б розвиткові національної культури,—бібліотеки, театри, музеї, художні галереї і т. п.; 3) порядкувати професіональною освітою; 4) дбати про хворих, калік, убогих і сиріт—заводити больниці, дома для інвалідів, санаторії, безплатні і дешеві їдальні (столові), ясла для дітей і т. п.; 5) дбати про гуртову заемогу для трудящих—заводити дешевий кредит, товариське страхування, товариства трудової допомоги, потребительські лавки, товариські хозяйства; 6) Ширити між своїм народом всяке знання з сільського хозяйства—заводити сільсько-хозяйственні ферми, огородничі й садівничі школи і т. п.; 7) завідувати всією статистикою в справах національного життя свого народу, 8) управляти переселенням свого народу по державі та виселенням його в чужі держави і багато ще всяких справ, на їхню думку, треба передати націям, щоб вони сами порядкували ними, по своїй уподобі. Отже, як бачимо, в тут всякі справи і культурні, і хазяйственні.

Инакше гадають прихильники національно—культурної автономії. Вони кажуть, що у нації, розкиданій по всій державі, немає однакового хозяйства. Чи можна собі подумати про хазяйство без землі, без території, а у народу, розкиданого по державі немає своєї землі, свого краю.

Отже, яке хазяйство ми бачимо у того народу, серед якого ця нація живе, таке мусить бути і у неї.

Хазяйство, напр., у євреїв, що живуть в Польщі, зовсім инше, ніж у тих, що живуть на Україні або на Литві чи в Білорусі. Одне, що в спільного у таких розкиданих гуртів якої небудь одної нації—це культура: мова, пісьменство й усякі умілости, співи, музика, малярство і т. п.

До того й національний гніт—то, здебільшого, гніт над культурою народу, бо гніт над хазяйством лягає на цілий край якийсь, а значить не на одну націю, а на всіх людей, на всі нації, що живуть в цьому краю.

Ось через що, кажуть прихильники національно—культурної автономії, треба, щоб кожна нація сама порядкувала тільки своїми культурними справами, сама задовольняла всі свої культурні потреби розвивала свою культуру, просвіту, літературу, умілости і т. п., треба домогтися тільки національно—культурної автономії.

Та коли між прихильниками національної автономії немає згоди в тому, якої саме їм автономії вимагати, чи національно культурно—хазяй-

ственної чи ж тільки національно-культурної, то в справі, як влаштувати цю національну автономію, між ними є повна згода.

На їхню думку всі люде, що признаються до якої небудь нації, повинні бути записані на національні листи; всі вони, де б не жили, складають один на всю державу національний союз, союз людей одного народу. Цей союз з поміж себе вибірає послів у свій національний сейм, який завідує усіма переданими йому національними справами, видає в цих справах закони й постанови, обовязкові для всіх, що записалися в національні листи, накладає і збірає з свого народу податки на його національні потреби. Вибирати мають право тільки члени національного союзу. Національний сейм кожного народу, то—його найвища власть в тих справах, які передано до його рук.

Так повинна бути улаштована національна автономія.

Яка ж з поміж цих трьох автономій найкраща.

4. Якої автономії треба добиватися?

Для того тепер, щоб нам порішити, яка з цих трьох автономій найкраща, чи національно-територіальна чи національно-хозяйствена або ж національно-культурна, ми пригадаємо, насамперед, трохи з того, що ми говорили про національну неволю.

Як відомо, національний гніт своїм страшним тягарем лагає на все життя пригніченого народу. Та що саме найголовніше в усякій національній неволі—це гніт над хазяйством поневоленої нації. Народне хазяйство—це той фундамент, на якому кожен народ будує все своє життя. Ось через що гніт над народнім хазяйством неминуче спивляє розвиток і всього життя народу, ось через що кожен поневолений народ, свідомий народ, насамперед, дбає про те, щоб скинути кайдани з свого хазяйства: А тим часом кожна національна неволя тим і люба серцеві капіталістів, що вона гальмує розвиток хазяйства поневоленого народу. Капіталісти того народу, що має більші права в державі, тільки на те й неволять інші народи, щоб самим панувати в державі, самим виробляти товари на покупців всієї держави, самим наживати баришами великі багатства. Ось через що капіталістам пануючого народу треба, щоб не тільки в усій державі а і в кожному краю, в кожній частині держави панували тільки вони одні, щоб серед інших, чужих, народів не було їм ніяких супротивників, ніяких конкурентів, з якими б їм доводилося ділити свої бариші.

Отже, тепер кожному повинно стати ясно, що найкраща та автономія, котра знищує до щенту всю національну неволю і, найперше, гніт над хазяйством поневоленого народу, котра дає змогу кожній нації розвивати всі її сили і, насамперед, основу всього її життя—хазяйство.

Погляньмо ж тепер на кожну з трьох автономій окремо.

На перший погляд, здавалося б, національна культурно-хазяйствена автономія краща од усіх інших. Як ми бачили, при цій автономії всі люди одної нації, з'єднавшись в один національний союз, сами порядкують всіми своїми національними справами—культурними, громадськими й хазяйственими. Отже, виходить, що повна національна автономія, наче б то визволяє всіх людей кожного народу, всю націю, знищує зовсім всякий гніт над нею, всю національну неволю.

Та чи так же воно й справді, як здається на перший погляд?

Для того, щоб наші міркування були більш ясні і зрозумілі, візьмім яку небудь націю, що живе невеликими гуртами по всій державі, наприклад, євреїв в Росії.

Чи можемо ми сказати, що у всіх російських євреїв, де б вони не жили, є своє національне хазяйство, а значить і спільні економічні інтереси? Ні. Ні то того, ні другого у них не має і не може бути. Справді. Хазяйство народне, всюди у всіх народів міцно зв'язане з землею, з територією. Сільське хазяйство, ремесла всякі, промисловість, що здобуває сировину, промисловість, що переробляє її у всякі готові товари, і т. и.—словом все народне хазяйство кожної держави, кожного краю зв'язане з територією, з її земельними багатствами. Через це в кожному краю хазяйство народне одрізняється од хазяйства інших країв, через це хазяйство Польщі не схоже на хазяйство України, хазяйство України не схоже на хазяйство Великоросії і так далі. Тому то євреї в Польщі хазяїнують так само, як і поляки, євреї в Білорусі хазяїнують так само, як і вся инша людність цього краю. Після цього для нас стане зрозумілим і ясным, що єврей ремісник на Литві має спільні хазяйственні інтереси з литовськими ремісниками, єврей сахарозаводчик на Україні має спільні інтереси з усіма сахарозаводчиками України, єврей хлібороб Катеринославщини—з хліборобами усїєї України і мало з ремісниками євреями Польщі. Виходить, що у євреїв Польщі хазяйственні потреби та інтереси однакові з поляками, у євреїв України однакові з українцями—словом однакові з тими народами, серед яких їм судилося жити, працювати.

Отже, не має у всіх євреїв російської держави однакових, спільних хазяйствених потреб та інтересів, а значить не має однакового гніту над

хазяйством євреїв по різних кутках нашої держави. Ясно, що коли гальмується розвиток народнього хазяйства Польщі, то через це буває лихо всій людності цього краю, а значить і євреям, що живуть в ньому.

Коли російське правительство проводить мало залізних дорог в Польщі, коли воно за перевоз товарів з польського краю бере більше грошей, ніж за перевоз товарів з інших частин держави, то цей гніт над народнім хазяйством Польщі спільний і полякам, і євреям, словом всім, що живуть в цьому краю.

Виходить тепер, що для того, щоб хазяйственні потреби й інтереси євреїв кожного окремого краю задовольнялися найкраще, євреям не може стати в пригоді національна культурно-хазяйствена автономія.

Коли у євреїв російської держави не має однакового по всіх краях єврейського народнього хазяйства, коли через це немає у їх хазяйствених потреб та інтересів, однакових по всіх краях держави, то не повинно бути й національно-єврейської автономії. Бо не не користні, навіть шкідливі будуть ті однакові для всіх євреїв закони, які один на всю державу єврейський сейм видаватиме для хазяйства євреїв, дуже різного по окремих краях Росії.

Тепер нам повинно стати цілком ясним, що євреям кожного краю економічно житиметься найкраще тільки тоді, коли кожен народ, серед якого їм доводиться жити, сам порядкуватиме хазяйственими справами, сам задовольнятиме хазяйственні потреби свого краю—словом тоді, коли для хазяйствених справ буде заведено національно-територіальну автономію.

Ще менше може стати в пригоді поневоленням націям культурно-національна автономія.

Ми вже не раз казали, що національна неволя, насамперед, приводе до гніту над народнім хазяйством.

Ясно, що національно-культурна автономія не знищує всієї національної неволі вже через те одне, що вона передає кожній нації тільки її культурні справи, хазяйственні ж зоставляє, як і раніш, в руках державної влади. От же, при національно-культурній автономії державна власть гальмуватиме собі розвиток народнього хазяйства поневоленої нації, так само, як це було і без національно-культурної автономії.

Та погляньмо ж, чи справді ця автономія користна і можлива, хоч би в справах культурних.

Культура кожного народу тісно звязана з його хазяйством. Розвивається у нього хазяйство—пишається буйним квітом і його культура. Кожен в наші часи знає, що убогий народ це разом з тим і темний на-

род, бо коріння культури кожної нації в її народьому хазяйстві, бо багатства культурного не може бути без багатства матеріального. Чи візьмемо ми загальну освіту, яка навчає людину розуміти все, що діється навколо неї в природі і серед людей, та показує йому шлях до вільного, розумного й красивого життя, чи поглянемо ми на професійну освіту, яка навчає людину всяким ремеслам, всьому потрібному в теперешньому хазяйстві людському, — всюди ми побачимо тісну зв'язь культури з хазяйством народнім.

Ми вже бачили, що у націй, розкиданих по всій державі, не має свого народнього хазяйства, одмінного од хазяйства інших націй держави. Ясно, що у таких націй не може бути й довговічної національної культури, як не може дерево довго жити без ґрунту, без землі і води. У таких націй рано чи пізно культура стає такою же самою, як і у того народу, серед якого їм довелось жити хазяйнувати.

Навіть мова їхня і та зникає, зливається (асімілюється) з мовою цього народу. Теперішнє хазяйство людське міцно зв'язало всіх людей. Ніхто в наші часи не може обійтися в своєму хазяйстві без інших людей, без громадянства. Отже, кожен повинен знати, як хазяїнують інші люди, що живуть круг його. От тут-то людям в великій пригоді стає їхня мова.

Коли б люде в якому небудь краю не розуміли один одного, горе було б їм, бо не сила була б їм хазяїнувати, при теперішніх хазяйствених порядках, коли кожен виробляє, здебільшого, на продаж, на обмін з іншими людьми на їхні товари. Ось через що невеликі гуртки якогось народу, розкидані між чужими націями, хазяїнуючи разом з ними, рано чи пізно повинні навчитися і навчаються їхньої мови, а свою потроху зовсім забувають. Ось через що євреї в Польщі балакають инакше, ніж на Україні. Ось через що вони в Польщі навчаються говорити польською мовою, на Україні українською, живучи ж серед великоросів, руською. І що більше розвивається теперішнє капіталістичне хазяйство, що дужче розбиває воно всякі пута и кайдани на розумі людському, то швидче в кожному краю євреї зближаються з іншими народами, навчаються їхньої мови, їхньої культури. Ось через що в Америці, де хазяйство розвивається найшвидче, євреї дуже швидко навчаються чужої, англійської, мови, а свою забувають, навчаються американської культури, науки, літератури та умілоствів.

Отже, національно—культурна автономія не допомагає розвитку навіть національної культури, бо вона не розвиває і не може розвивати того ґрунту, з якого виростає культура кожного народу, — а саме хазяй-

ства народнього. Та вона, ся автономія, і не може її розвивати у народа, розкиданого невеличкими купками по державі, серед інших народів, бо культура, як і мова, кожного такого народу, стає що далі, то все більше однаковою з культурою тої сусідки—нації, між яку його закинула доля, а разом з тим і культурні потреби стають в нього спільними з потребами його сусідки—нації.

Правда, у таких розкиданих націй є деякі свої одмінні культурні потреби, хоч саме життя примушує їх навчатися чужої їм мови і культури своїх сусід, про те навчитися цьому найшвидче і найкраще вони можуть тільки тоді, коли шкільна наука буде даватися дітям на їхній рідній мові.

Погляньмо ж, чи автономія може принести розкиданному народові яку небудь користь хоч в цій шкільно-просвітній справі.

Коли б була заведена національно-культурна автономія, тоді діти кожного народу повинні були б ходити тільки до своїх національних шкіл, бо до інших їм би ходити було заборонено. Адже ж при національно—культурній автономії кожен народ платить податки на культурні потреби тільки до своєї національної казни, з якої й мають витрачатися гроші тільки на його справи. Пригадаймо тепер, що часто—густо яка небудь нація живе дуже невеличкими гуртами серед інших народів. Чи можна буде при національно-культурній автономії задовольнити всі шкільно-просвітні потреби цих невеличких гуртів розкиданого народу? Чи можна за поміччю цієї автономії задовольнити просвітні потреби євреїв наших невеликих городів, містечок, сел і хуторів, потреби в добрих народніх школах, гімназіях, університетах, в технічних і професіональних школах? Коли ми придивимося до того, як розвивалася освіта по різних краях та державах, ми побачимо, що безплатна вселюдна освіта діло дуже дороге і з'являється вона в кожній державі тільки тоді, коли народу стає всюди густо в краю, коли до кожної школи може ходити багато дітей. А як заводити для якогось десятка дітей, скажем, єврейського народу окремі школи діло дуже і дуже дороге, то ясно, що там, де є дуже мало єврейських дітей шкільного віку, заводити шкіль для цих дітей не будуть і їм доведеться або zostаватися темними або ходити до чужої школи. Ще гірше стоїть справа з середньою освітою. Як що для 10—15 дітей єврейських окрема добра школа народня коштуватиме кілька тисячів карбованців, то гімназія, чи яка небудь професіональна або технічна школа коштуватиме куди дорожше, де кілька десятків, а може й сотню-дві тисячів карбованців.

Отже, національно-культурна автономія не може задовольнити навіть шкільно-культурних потреб всіх людей якої небудь розкиданої нації, такої, як от єврейська, або яка небудь інша.

Так, розглянувши національну культурно-хазяйственну і національно-культурну автономію, ми прийшли до того, що а ні одна з їх не може принести ніякої користі всьому розкиданому народові. Але обидві вони не тільки не корисні, а ще й шкідливі. Ми вже бачили, як національно-хазяйствена автономія не може дати потрібної помочі євреям в їхньому хазяйстві, ми ясно показали, що й національно-культурна автономія заставляє чимало люду без просвіти. Та це ще не кінець тій шкоді, яку вони могли б принести людям, коли б їх було заведено. Що більше виростає число громадських потреб, то більше треба грошей для їхнього задоволення, то більше податків накладається для цього на народ, на робітників і всіх трудящих людей. Та робочий клас, стаючи все більше свідомим, намагається перекласти ці податки на багатих, на тих, що багатіють робітничими руками. Всюди робітники теперь домагаються, щоб було заведено один податок тільки на доходи багатих й на наследства. І от, при національній автономії, капіталісти такого народу, як єврейський або інший, розкиданий по державі, народ, більш охотно записуватимуться до національних списків інших народів. Бо капіталісти швидче навчаються чужої мови й культури, а ніж робочий люд, а до того ще й це їм принесе більше всяких вигод: їхні синки швидче достукаються до високої чиновницької должности, їм буде більше й пошани й баринів. А які вигоди може дати їм їхній убогий народ, що немає і не матиме ні свого хазяйства, ні своєї багатой культури? Отже податковий налог мало що дасть такому розкиданому народові, й доведеться йому тоді розкладати податки на трудящих людей та жити в темноті й злиднях.

Така шкода була б народові від національної автономії, коли б капіталісти його почали записуватися до національних списків чужих націй.

Та не менше лиха було б й чужим націям, серед яких цей народ живе невеличкими гуртами, коли б капіталісти й не цуралися свого народу й не тікали із своїх до чужих національних списків.

Скажемо єврейські, польські, великоруські, німецькі й інших народів капіталісти і поміщики позаписувалися до своїх національних списків і платять податки на культурні потреби тільки свого народу. Виходить, що на культурні і інші національні потреби тих націй, серед яких вони живуть, вони вже не даватимуть нічого. А тим часом, хіба можна сказати, що вони свої багатства нажили з праці робітників свого

народу? Хіба у нас на Україні на сахарних, пивоварених і інших заводах Бродських, Гальперіних, Горенштейнів працюють єврейські робітники, хіба по величезних економіях всяких генералів і графів, Балашових, Баскакових, Чіхачевих, Ярошинських й інших поливають землю потом великоруські робітники? Ні, ні і ні! Отже коли б було заведено національну автономію, однаково чи культурно-хазяйственну чи ж тільки культурну, коли б всі ці капіталісти записалися до національних списків свого народу—тоді б українській трудящій люд, в якого дуже, дуже мало своїх капіталістів, не маючи змоги збирати на свої потреби гроші з тих, що наживають свої величезні багатства його працею, тяжко і тяжко бідував би, жив би в темноті, не маючи з чого задовольняти свої просвітні потреби.

Отже всяка національна нетериторіальна автономія не тільки не користна, а навіть шкодлива.

Зовсім инша національна-територіальна автономія.

Як ми бачили, ця автономія охоплює все життя тої нації, що живе в якому небудь краю. Кожна така нація, при національно-територіальній автономії, сама порядкує своїми національними справами—хазяйственими, громадськими й культурними. Ясно, що ця автономія знищує весь національний гніт над такою нацією та дає їй змогу розвивати все своє життя, збільшувати свої матеріальні і духовні багатства.

Та коли доля нації, що має свою землю, свою територію, при національній автономії, стає кращою, то чи ж стане вона такою і для всіх націй, яким судилося жити невеличкими гуртами на цій же території? Чи визволить і їх ця національно-територіальна автономія з неволі, чи дасть вона і їм змогу вільно жити та розвиватися?

Ми вже не раз говорили, що національна неволя сталася через те, що буржуазія того народу, який має в державі більші од інших права, боїться капіталістів—супротивників з чужих націй, боїться їх не тільки в цілій державі, а і в кожному окремому краю. Отже, буржуазії цього народу страшна тільки така нація, яка заселяє який небудь край, бо капіталісти такої нації, набравшись сили, можуть запанувати сами в своїому краю. Ясно, що така нація, яка не має своєї території, яка живе розкиданою в чужому краю, не страшна капіталістам цього краю, бо не може бути такого, щоб капіталісти цієї розкиданої нації запанували на весь цей край. А як немає у буржуазії страху перед капіталістами-конкурентами з чужих націй то при національно-територіальній автономії не має й ґрунту для того, щоб був гніт над гуртами розкиданої нації, не має ґрунту для національної неволі.

Коли ж ми пригадаємо де що з того, що ми говорили супроти національної культурно-хазяйственої і національно-культурної автономії, ми побачимо, що національно-територіальна автономія не тільки знищує національну неволю, а ще й дає змогу всім націям вільно і невпинно розвиватися.

Ми ясно показали, що хазяйственні інтереси у нації розкиданих, на краще задовольнятимуться при національно-територіальній автономії. Ми вели, що й культурні інтереси та потреби у таких націй стають, що дає то все більше однаковими з потребами і інтересами тих націй, серед яких їм доводиться жити. Отже, і в справах культурних національно-територіальна автономія найкраща для всіх націй якого-небудь краю,

Треба тільки, як слід, улаштувати цю автономію,—і в державі, живе кілька народів, настане згода між ними та національна воля для всіх їх.

Історія й життя теперішньої Швейцарії та Американських сполучених Держав показує нам, що можна добре улаштувати національно-територіальну автономію.

В Швейцарії живе три народи, німці французи та італіянці, і між всіма ними панує згода. В Північній Америці живе чи мало розкиданих по всій країні різних націй, що живуть мішма з американським народом, а про те там є рівна воля для всіх націй американської держави.

Як же треба улаштувати національно-територіальну автономію?

Насамперед, треба завести такий закон, щоб всі громадяне, як об віри або якого б народу вони не були, були рівні перед властю по всій державі, по всіх краях. Закон цей, як ми вже казали, не може визволити цілого народу з національної неволі. Проте він має велике значіння. Окремі люде поневоленого народу, звичайно, терплять всякі утиски. Вони не мають права жити по всій державі, їх не беруть у чиновники. Приміром євреї в Росії не мали права жити в Великоросії, для їх було заведено „черту осѣдлости“, в Австрії їх не пускають на офіцерські должности, а у нас, в Росії євреїв не було серед чиновників. Ось через що цей закон про громадянську рівноправність людей всіх націй держави дуже і дуже корисний: він дає змогу людині кожної нації боронити свої права, задовольняти найкраще свої потреби й інтереси.

Для того ж, щоб всі громади, волості та повіти, а то і цілі округи автономного краю мали змогу найкраще задовольняти свої місцеві потреби й інтереси, треба їм дати широке право самим порядкувати всіма своїми місцевими справами—дати широке місцеве самопо-

рядкування. Це право особливо важне в тих краях, де живуть цілими громадами, волостями, чи повітами розкидані нації, і для них місцеве самопорядкування повинно бути особливо широке. Ніхто тоді не втручатиметься до їхніх національних справ, ніхто не гнітитиме їх.

Тоді вони зможуть найкраще улаштувати й шкільну просвіту на своїй рідній мові. А шкільна просвіта на рідній мові—то для таких націй найголовне діло. З того, що ми тільки що сказали, ясно, що, коли заводити таке громадське, волосне, повітове та губернське місцеве самопорядкування, в краю з мішаною людністю, треба дбати, щоб в помежованих волостях, повітах та округах жив, здебільшого, один народ, одна нація. Отже, треба улаштувати місцеве самопорядкування на національній основі.

Коли ще до цього додати право громадам, волостям, повітам і округам єднатися в спілки, в де яких громадських справах, напр., в просвітних, тоді потреби кожної національності будуть найкраще задоволені, а права її найбільше забезпечені. Це право дуже важне для всякої нації, а особливо для розкиданих націй. Скажемо дві єврейських громади чи два містечка лежать в одному повіті, хоч і не одне коло одного, але дуже близько. Ні одне з них само не може зробити якоїсь культурної справи, приміром, гімназії, а гуртом, у двох, вони здобудуть для цього, скільки треба і сил, і грошей. От тут їм і стане в великій пригоді право громад єднатися в спілки. Воно збільшить невеличкі сили малих гуртів розкиданих націй. Таке право заведено в демократичній Англії.

Той, хто добре знає національну боротьбу і її причини в австрійській державі, розуміється, скаже нам, що цього ще мало.

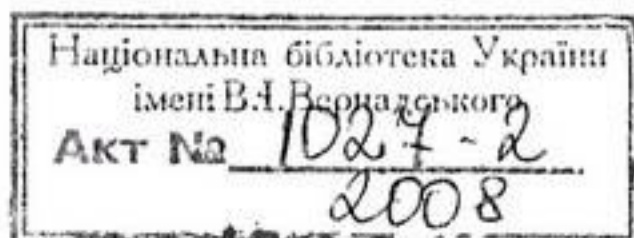
Адже ж в Австрії весь час буржуазія різних націй невпинно бореться за мову, на якій всякі чиновники повинні говорити з народом.

Буржуазії мало того, що по її фабриках й заводах експлуатуються робітники та селянство: їй треба, щоб ще й синки її годувалися з народної казни.. Ось через що чехи—капіталісти домагаються, щоб по всій Богемії говорили чиновники з усіма націями тільки чеською мовою; ось через що буржуазія Венгрії приневолює всі народи звертатися до чиновників тільки на венгерській мові.

Отже, улаштувати, як слід, справу про мову в адміністрації—діло дуже і дуже важне.

Адміністрація, чиновники то—власне слуги народні.

Не народ для чиновників, а чиновники для народу.

Всі чиновники повинні бути виборні. Через це вони повинні знати мову того народу, якому вони служать, на гроші якого вони живуть, який їх буде вибирати.

Для того, щоб найкраще улаштувати адміністрацію, треба, насамперед, щоб чиновники корилися народові: власті в громаді повинні слухатися постанов своєї громади, в повіті повинні робити так, як велить зібрання виборних од людности повіту і т. д.

Коли ж до цього ще пригадати, що, на нашу думку, місцеве самопорядкування при національно - територіальній автономії повинно бути улаштовано на національній основі, тоді ясно буде, що й наші покірні народові чиновники примушені будуть служити громаді, повітові, чи окрузі на тій мові, на якій говорить їхня людність.

Окрім цього, треба щоб там, де в громаді чи в иншій частині краю живе мішма де кілька націй, чиновники знали мову усіх цих націй, щоб служили кожній з них на її мові.

Для того ж, щоб все, що ми говорили про те, як слід улаштувати національно-територіальну автономію, увійшло в силу, в життя народне, насамперед, треба, щоб на всьому просторі держави і автономного краю мав силу весь народ, а не самі тільки багаті.

Для цього треба, щоб до парламенту, сейму і до всього місцевого самопорядкування вибірав послів весь народ, щоб було заведено вселюдне, рівне, просте й таємне виборче право.

Такої національно - територіальної автономії й треба для того, щоб положити кінець національній неволі.

Тільки при ній, національний гніт уступить своє місце згоді між народами і дружній боротьбі робітничого класа всіх націй держави за повне визволення всіх трудящихъ з ярма капіталістичного рабства, за соціалізм.

---

5. Про федерацію або союз національних країв.

Та домагаючися для себе автономії в такій державі, де живе багато всяких націй, кожен народ повинен пам'ятати в своїй боротьбі не тільки про свою долю, а ще й про долю своїх сусідів, не тільки про свої місцеві справи і потреби, але й про інтереси її справи, спільні для всіх народів одної держави.

Отож, кожній нації, що простує до національного визволення шляхом національно-територіальної автономії, треба добиватися національної волі для всіх націй держави, треба боротися за те, щоб пута тяжкої національної неволі впали з усіх тих поневолених націй, з котрими їй доводиться жити і працювати разом в одній державі.

А для цього нація, котра хоче жити в гурті з іншими народами, повинна енергійно домогтися, щоб теперішня держава, наскрізь перейнята гнітом та неволею капітала над працею та над цілими народами, стала вільною державою всіх визволених націй.

Чи то можна в'яти віри, щоб воля якогось одного народу, котрий виборов собі національну автономію, була міцною, тоді коли інші народи тої ж держави не мають автономії або стогнуть в ярмі національного поневолення?

Ні така воля не міцна!

Тільки тоді, коли всі народи в державі здобудуть для себе національну волю, коли всі нації матимуть змогу самостійно порядкувати своїми справами, задовольняти свої потреби, тільки тоді можна напевне сказати, що воля кожної нації має міцні і непохитні підвалини у волі всіх націй держави.

Ото ж, як бачимо, кожна нація, борючися за своє визволення, неодмінно мусить боротися за такий лад в державі, щоб всім народам в ній жилося вільно. повинна з усієї сили піддержувати змагання всіх націй до національно-краєвої автономії.

І по всіх країнах робітництво і його найбільш свідомі частина, соціал-демократія, повстаючи проти всякого гніту, завше пам'ятає сю велику

істину дружної, спільної боротьби за визволення не одної якоїсь поневоленої нації, а всіх тих народів, котрі перебувають в неволі, чи простують до вільного, самостійного життя.

Ну та скажемо всі народи в державі вже визволилися з національної неволі, всі здобули собі національно-територіальну автономію.

Але одної автономії мало і дуже мало.

Адже ж всі нації, що жили гуртом в одній державі під спільними, хоч би й рабськими порядками, що разом хазяїнували, обмінювалися між собою продуктами свого хазяйства та здобутками своєї культури, всі ці нації, маючи й надалі охоту жити разом у вільній державі, мали й мають кожна не тільки свої місцеві справи і потреби, а ще й багато спільних інтересів і завданнів, котрі можна рішати тільки гуртом, працею всіх вільних народів держави.

Вони знають добре з історії Європи, що жити у великій, але вільній державі, далеко вигідніш і безпечніш, ніж самостійною державою серед хижих правительств сучасних капіталістичних держав, котрі ласо поглядають на невеличкі держави і нечисленні народи, щоб звоювати їх та вкинути в тяжку неволю.

Вони знають, що в великій державі легше гуртом боронитися від нападу чужинців, захищати свою волю і волю других націй. Вони розуміють, що в великій державі є великий ринок для збуту продуктів хазяйства кожної окремої нації, що в такій державі й легше кожній нації здобувати різні товари для себе від інших націй.

Але ще більше розуміє всі вигоди спільного державного життя робітничий клас кожної нації. Простуючи до знищення всяких державних меж, котрі пануюча буржуазія настановила поміж трудящим людом, котрі стають часто густо великою перешкодою для єднання робітництва в його визвольній боротьбі, пролетаріат кожної нації,єднаючися з робітниками інших народів, набуває величезної сили в державі. Борючися в державі за соціалізм, робочий клас, знає, що до цього, до побіди праці над капіталом, до повного визволення всіх людей з капіталістичної неволі, є одинокий шлях єднання „пролетарів усіх країн“ в одну могутню, непереможну соціалістичну робітничу армію. Знаючи добре, що знищення капіталізму і заведення соціалістичного ладу, може статися тільки тоді, коли буде знищено на всім світі капіталістичні порядки, робітництво простує до об'єднання всесвітнього. Ось чому робітництво скрізь і всюди твердо стоїть за те, щоб різні возволені нації жили спільно, в одній державі, вільній і демократичній, в демократичній республіці.

Але як же ж можна злучити всі визволені нації, що здобули собі автономію, в одній державі для їхньої праці коло спільних державних справ, як треба збудувати для цього нову державу, державу вільних народів?

Як вільні люде для того, щоб гуртом працювати коло спільного діла, щоб дружно боронити свої інтереси, еднаються в різні товариства, як рівний з рівним, так само й визволені нації еднаються в одну державу для спільної праці на основах рівноправности.

Історія й сучасне життя різних, справді, демократичних держав показує нам виразно, що найкращою державою для спільного життя різних рівноправних і вільних країв та націй є союзна держава, або федерація.

Бажаючи самотійно творити своє життя, розв'язувати всі свої місцеві справи на основі своїх законів, різні вільні нації одної держави, визнаючи разом з тим великі вигоди еднання з іншими націями, приходять до добровільної згоди утворити союзна державу, федерацію.

Для цього вони, на основі умови між собою, передають частину своїх прав, а власне спільні справи, союзному правительству, котре повинно тзльки й спільними їхніми справами відати. Для цього вони виробляють конституцію федерації, де повинно бути точно визначено всі справи і права союзної державної організації.

Добровільна умова, добровільна згода різних вільних і рівноправних країв і націй — ось правдива основа федерації.

І зрозуміло, що там, де верховні права в державі належать народові всьому, де всі нації рівноправні і мають право самотійно порядкувати своїми справами по своїх законах, там неодмінно мусить бути заведена федеративна демократична республіка, де кожна нація має в своєму краю широку політичну автономію, а союзна держава заснована на добровільному договорі представників всіх країв.

Тільки така держава може одкрити широкий простор для вільного розвитку, як окремих країв, так і цілої держави, тільки в такій державі настане кінець національній ворожнечі та боротьбі і прийде мир між націями.

І тільки тоді визволений від того величезного лиха, що несе за собою національне поневолення, пролетаріат вільної нації, озброєний здобутками світової культури на рідній мові, стане могутніми й численними лавами на широкий шлях переможної, незатемненої націоналістичним туманом, класової боротьби за своє повне визволення, за соціалізм.

II. Про автономію України.

1. Справа автономії в Росії.

Коли ми щільно придивимося до теперішньої російської держави, то ми повинні будемо визнати, що ледве чи ще для якої небудь країни в світі автономія така потрібна і така корисна, як для Росії.

Справді.

В самій тільки Європі російська держава займає 4.331 тисячу квадратних верстов,—от же, більше, ніж половину Європи; ще більш їй належить по за межами Європи—14.515 тис. квадр. верстов. На цьому величезному просторі ми всюди бачимо в різних краях держави різне хазяйство. Неоднаковий ґрунт, неоднакові всякі багатства, що в землі, неоднаковий клімат, неоднакова просвіта народня то що—все це привело до того, що люде в різних частинах Росії хазяїнують неоднаково. Згадаймо тільки Сибір і Кавказ, Україну і Білурус, Вологодщину і Бесарабію і ми зрозуміємо всю величезну різницю меж окремими краями нашої держави. Отже, всі ці краї мають часто-густо дуже різні хазяйственні і всякі інші місцеві потреби й інтереси, і вже через це одне автономія стала б їм в дуже і дуже великій пригоді.

Та всякі краї російської держави одріжняються один від одного не тільки своїм хазяйством, а і тими народами що в них живуть. Не дурно ж Росію називали „імперією народів“!

Перший вселюдний перепис людности, що був зроблений в Росії в 1897 році, показав, яка сила всяких народів живе в величезній російській державі.

Самих тільки найбільших націй є в Росії п'ятнадцять, з яких в 1897 р. було числом:

Великоросів.	55.667.469	душ.	або	44,3%
Українців	. 22.380.551	„	„	17,8 „
Поляків.	. 7.931.307	„	„	6,3 „

Білоросів.	. 5.885.547	душ. або	4,7 ⁰ / ₀
Євреїв.	. 5.063.156	" "	4,0 "
Киргизів.	. 4.285.821	" "	3,4 "
Татар.	. 3.737.627	" "	3,0 "
Німців.	. 1.790.489	" "	1,4 "
Латишів.	. 1.435.937	" "	1,0 "
Башкирів.	. 1.321.363	" "	1,1 "
Литовців.	. 1.210.510	" "	1,0 "
Вірмен.	. 1.173.096	" "	0,9 "
Молдаван і			
Румунів.	. 1.121.669	" "	0,8 "
Мордвинів.	. 1.023.841	" "	0,8 "
Естонців.	. 1.002.738	" "	0,8 "

А опріч цих великих народів, що мають більше міліона душ, ще біля сотні інших дрібніщих живуть по всіх кутках безмежної російської держави.

Сотні різних народів, сотні різних мов! Чи стрінемо ми ще де небудь, в якій небудь іншій державі таку різнородність населення?

Хто пригадає те, що ми говорили про неминучу національну неволю в державі з різних народів, той згодиться з тим, що з поміж усіх держав усього світу для Росії національна справа сама гостра і сама важна, а автономія народів найпотрібніша.

Але зпоміж усіх країв Росії, яким дуже потрібна і корисна автономія, ледве чи не найголовне місце належить Україні.

Для того, щоб нашим читачам справа автономного ладу на Україні була зрозумілою, ми повинні докладніше вяснити, через що саме культурні і хазяйственні інтереси українського народу вимагають того, щоб було заведено автономію України.

2. Автономія України і просвіта народня.

Спинімося, насамперед, на культурній справі, подивімося, як вона стоїть тепер серед українського народу. Ще за давніх часів наш народ славився серед чужих націй своєю освітою. Всі, кому з чужоземців доводилося мандрувати в ті часи по Україні, в один голос кажуть, що українці і прості, і вельможні, і убогі, і багаті люблять освіту, книжки та всякі науки. Ось як пише про українців архидіакон Павло Алецький, якому довелося разом з патріархом Макарієм переїздити через Україну в 1652 році: „мало не всі вони навіть, здебільшого, їхні жінки та дочки уміють читати.“

Вся Україна густо була тоді вкрита всякими школами. З народного перепису 1732 року ми знаємо, що в Харківщині приходилося на кожних 100 душ людности стільки учеників, скільки їх було там й пізніше, аж в 1882 році. Переписи народні 1740—1748 років кажуть нам, що в семи полках Гетьманщини (Полтавщина і Чернігівщина) на 1094 сел та хуторів припадало 866 шкіл. Можна сказати, що мало не в кожному селі чи хуторі була в ті часи школа народня. Та український народ дбав не тільки про початкову народню освіту. Чи мало вчелося українців в найвищій школі на Україні тих часів, в Академії Петра Могили. Богато вчених вийшло з тієї вищої школи, багато найкращих поміщиків дала вона московському цареві Петрові Великому, коли йому довелося заводити нові порядки в державі. Коли російське правительство намірялося заснувати в своїй державі університет, як це було всюди по Європі, та ніяк не могло порішити, в якій би частині Росії його завести, то секретарь Румянцева, Теплов, писав йому, що ніде так не люблять всякої науки, як на Україні, що ніхто так не вчашатиме до університету, як молоді люде з українців, та що, мовляв, через це треба завести університет неодмінно на Україні, а не в Великоросії.

В ті часи ото ж найосвіченішим народом на всю російську державу був наш народ, бо він сам тоді поряdkував своєю просвітою і заводив такі школи, які були йому до вподоби.

Не те тепер ми бачимо.

З того часу, коли в 1654 році Україна прилучилася до Москви, російське правительство почало всякими способами повертати українців в „руських“. Забороняло писати священні і всякі інші книжки українською мовою. Вимагало, щоб вчителі в Академії та по семінаріях вчили учнів ріжним наукам російською мовою. В 1804 році за часів Олександра I видано було указа, який забороняв навіть в народніх школах вчити всякі науки на українській мові. Так народня школа Україні стала не народньою, чужою нашому народові. А не народня, чужа, школа не може бути тим місцем, звідки розходить ся світ науки поміж темним людом. По середніх школах, як от семінарії, стали вчити, з наказу російського правительства, теж російською мовою. Серед таких лихих обставин загинула й академія Петра Могили. На сам кінець в 1863 і 1876 р. було указами заборонено писати на рідній зрозумілій мові, всякі корисні нашому народові книжки, опріч хіба байок дітям на втіху. Так через всякі учивки та заборони царського правительства одірвали на Україні

просвічених людей, що вчилися по середніх та вищих школах, од нашого темного трудяшого люду, а його залишили самого в безпросвітній темноті.

І вселюдний перепис 1897 року найкраще показав, що в усій Європейській Росії ледве чи не найтемнішим серед усіх націй був український народ. З цього перепису ми довідуємося, що в 1897 році на Україні*) на кожних 100 душ людности грамотних припадало біля 18 (18,8⁰/о): тим часом, коли по всій Європейській Росії грамотних приходилося біля 23 (23,2⁰/о) душ на кожну сотню населення.

Так стоїть грамотність серед всієї людности України, серед всіх націй, що живуть в ній. Коли ж ми візьмемо самих тільки українців, то темнота головного населення нашої країни виявиться ще дужче. В той час, як на Україні великороси, білороси й українці всі разом мають про між себе грамотних 18 на кожних 100 душ, українці ж самі мають тільки 13 грамотних на кожних 100 душ населення.

Як бачимо—ріжниця дуже велика і не на користь нашого народу.

Ще більші ріжниці виявляються по окремих губерніях України.

На кожних 100 душ людности припадало грамотних:

	Серед всієї людности.	Серед самих українців.	Серед великоросів.
В Херсонщині	26	15	42
„ Катеринославщині	22	14	35
„ Волині	17	9	37
„ Київщині	18	12	45
На Поділлю	16	11	40
„ Харківщині	17	14	31
„ Полтавщині	17	14	—
„ Чернігівщині	18	16	—

До такої темноти народньої привела на Україні чужа нашому народові заведена царським правительством школа!

Ясно, що тільки така народня школа, в якій будуть вчити наших дітей всяким наукам живою, рідною їм, українською мовою, тільки вона виведе наш народ на широкий шлях культурного життя.

Ось чому кожному повинно бути ясним, що добре впорядкувати всю просвітню справу у нас на Україні зможе тільки сам народ, тільки, тоді коли він матиме автономію.

*) Всюди, де ми далі будемо говорити по Україну та приводитимемо числа про неї, під Україною розумітимемо 8 українських губерній, про які ми подаємо відомості нижче.

II. Автономія України і економічна політика Росії.

Ще ясніше виступить перед нами потреба автономії для України, коли разглянути гаразд, що російське правительство робило і тепер робить для розвитку народнього хозяйства нашого краю.

Для того, щоб задовольняти всі потреби теперішнього громадянства, кожна держава накладає на свою людність всякі податки та налоги. Зібрані з народу гроші правительствена влада розділяє між окремими краями держави, витрачає на потреби і нужди їхньої людности. Самий кращий поділ грошей між окремими частинами держави був би тоді, коли б кожен край мав від держави приблизно стільки, скільки він дає в казну.

Погляньмо ж, скільки грошей російське правительство збирало з України і скільки повертало назад на потреби її людности.

Ось відомості про це, які ми маємо від самого правительства, за 10 років, від 1882 до 1891 року:

Зібрано з України звичайних доходів . . . 1.428.717 тис. карб.

Зроблено на Україні звичайних трат . . . 727.128 „ „

Не вернулося до України . . . . . 701.589 „ „

Як видно з цих відомостів, мало не половину всіх тих грошей, які збирало правительство російське з України за 10 років, не вернулося до нас.

Теж саме бачимо ми і в пізніші часи.

За 13 років від 1898 до 1910 року:

Зібрано з України звичайних доходів . . . 5.619.294 тис. карб.

Зроблено на Україні звичайних трат . . . 3.026.586 „ „

Не вернулося до України . . . . . 2.592.708 „ „

Отже і тут знову виявляється, що біля половини всього того, що збирається з України в державну казну, витрачається не на потреби нашого народу, не в нашому краю.

На це нам можуть сказати, що, може, гроші впливають не тільки з України, але також і з усіх частин російської держави, яка мусить виплачувати величезні державні позички, можуть намъ зауважити, що, може, це лихо лягає не тільки на Україну, а її на всі інші краї Росії. Ні, одповімо ми. Не всім частинам нашої держави судилася однакова тяжка доля, не з усіх країв держави впливає сила народніх грошей; є між ними й такі, в які йдуть народні гроші ще й з інших країв, з інших частин російської держави.

Таким привілегірованим краєм є центр, столиця Росії—Петроград і вся Петроградська губернія.

За 10 років від 1882 до 1891 р. зібрано в Петербургській губерні:	
Звичайних державних доходів	1.490.345 тис. карб.
Зроблено в ній звичайних державних трат	3.587.934 „ „
Недостало у неї своїх доходів і довелось	
взяти з інших країв Росії	2.097.289 „ „

Теж саме ми побачимо і за ті 13 років, від 1898 до 1910 року, які ми вище брали для України:

Недостало у Петроградської губ. своїх доходів	
і довелося взяти з інших країв Росії .	2.767.811 тис. карб.

Так з року на рік ушливали народні гроші з України в центр, в Великоросію, витрачалися на розвиток її народнього хазяйства. Можна думати, що така політика російського правительства ведеться вже з давніх давен, з того ще часу, як Петроград став столицею Росії, а то, певне, і ще раніш з того часу, як Україна в 1654 році приєдналася до Москви.

З усього, що ми говорили про те, як російське правительство витрачає народні гроші по окремих краях нашої держави, ясно, як в день, що воно найбільше допомагало розвиткові хазяйства в великоруських губерніях, в центрі.

При наших теперішних хазяйствених порядках, коли мало не все виробляється на продаж, на обмін,—добрі дороги, водяні і сухопутні, по яких би можна було развозити товари,—то велике діло в хазяйстві народньому. Через це правительство кожної держави найбільше дбає про всякі дорогі,—залізниці, канали, річки, моря, шосе і т. и.

І от, придивляючися до дорожньої політики Росії, ми ясно бачимо, що влада російська заводила і заводить нові дороги так, щоб вони, як можна більше, служили центрові.

Перша залізна дорога, Миколаївська, проведена була між Петроградом і Москвою, а пізніше весь час в Росії будувалися нові дороги так, щоб сходилися вони або до Москви, або до Петрограду. І тепер Москва займає мабуть чи не перше місце на всю Європу по числу залізниць, що зходяться до неї з усіх кутків Росії. Перші шосейні дороги теж були проведені між столицями; а далі в різні боки од їх.

Теж саме ми бачимо і на водяних дорогах.

Проводячи канали, якими сполучались чи великі судоходні річки, чи ж цілі моря, правительство раз-по-з-раз направляло їх до столиці, щоб по цих каналах можна було, насамперед, привозити до Петрограду всяку сировину, як от хліб, залізо, чавун і т. п., а з нього вивозити готові товари, машини, тканину і т. п. Так, в 1719 року перший проведений ка-

нал з'єднав Каспійське озеро-море з Балтійським морем, в 1797 р. було з'єднано каналом Чорне море з Балтійським. От так Петроград став приморським портом мало не для всіх водяних доріг Європейської Росії.

Та цього ще мало.

Проводячи найбільше всяких доріг по великоруських губерніях, урядова влада разом з тим гальмувала перевоз товарів по тих залізних дорогах, що були на Україні. Вона призначала за провоз товарів з України до далеким балтійських портів ціну меншу, ніж до близьких портів, чорноморських та азовських. Це, розуміється, дуже збільшувало ціну на український хліб і гальмувало його збут по всяких ринках.

Не кращою була політика правительства в інших справах, насамперед, в справі кредиту.

В теперішньому грошовому хазяйстві кредит — то дуже важна річ. Без нього дуже важко розвиватися капіталістичній промисловості. Ось через що, чим більше в країні розвинена промисловість, тим краще в ній впорядкований кредит, і навпаки, чим краще в краю впорядковано кредит, тим дужче розвивається в ньому народне хазяйство. А тим часом правительство нашої держави перші кредитові установи заводило в центрі. Так в 1754 р. було впорядковано найпершу кредитову установу, „Государственный Коммерческий Банк“, в Петербурзі. Правда в тому ж 18-му столітті були заведені кредитові установи й по інших місцях Росії, та тільки вони були незабаром зачинені і з'явилися знову на світ далеко пізніш.

Через таку економічну політику російського правительства в державі і по окремих її краях центр все більше і більше розвивався промислово, бо в ньому що далі, то більше збиралися капітали, без яких тепер не свля хазяїнувати ні одному народові в світі. „Значно більша половина всіх капіталів Росії міститься в двох столичних губерніях“. Так казав про дев'яності роки минулого століття професор Яснопольський. Та теж саме ми бачимо й тепер. Ось як поділялися процентіві папери, гарантіровані правительством, по окремих краях Росії в 1906 році;

	Тис. коп.	або
В столичних губерніях	2.786.442	65,9%
„ лівобережній Україні	104.322	2,4 „
„ правобережній Україні	159.078	3,8 „
На півдню (губернії Астраханська, Донська Катеринославська, Бесарабська, Тавричеська і Херсонська)	229.698	5,4 „
В усій иншій Європ. Рос. з Польщею	949.969	22,5 „
Разом	4.229.489	100%

От так, як бачимо, ще й тепер, як і раніш, більша половина всіх капіталів міститься в столичних губерніях: в Московській та Петроградській. Тим часом земельний простор цих губерній рівняється тільки одній двістісемидесятій ($1/270$) частині всієї нашої держави, а жило в них в 90-ті роки минулого століття тільки біля одної тридцятої частини ($1/30$) всієї людности Росії.

Як бачимо з відомостів 1906 року, на Україну (8 губ.) приходилося процентних паперів, гарантованих правительством, тільки біля одної десятої частини ($1/10$) всіх їх, тим часом коли населення на Україні в цей же час було більш $1/5$ частини всієї людности Європейської Росії.

Та число капіталів, дуже потрібних для хазяйства кожного народу, у нас, на Україні, зменьшувалося ще й через інші причини.

Країна наша хліборобська, бо клімат у нас теплий, ґрунт родючий. Промисловість повинна особливо розвиватися у нас та, що переробляє всяку сировину, здобуту в сільському хазяйстві—сахароварна, винокурна, пивоварна, борошняна, тютюнна й інша подібна до цих. Аби тільки грошей, капіталів сюди більше! А тим часом не то що мало прибувало на Україну нових чужих капіталів, а й ті, що виростали в нашому краю уцливали з нашого хазяйства, тікали в інші місця. Сталося це через те що російське правительство дбало найбільше про розвиток городської промисловости, особливо ж текстильної та залізної, яка спершу мало не вся містилася в Великоросії, на Уралі. Там капіталісти будували великі фабрики і заводи, здобували величезні баринші з робітничої праці. А капітал, як риба без води, не може жити без баринців, і доводилося йому тікати з України до Великоросії.

Така була внутрішня економічна (хазяйствена) політика Росії. Та ясно, що і її внішня політика економічна повинна була теж служити городській промисловості, а значить шкодити нашому хліборобству, нашій сільсько-хазяйственній промисловості.

Тепер, коли кожна держава продає свої товари по різних країнах всього світу, тепер найбільше потрібна згода між державами в справах народного хазяйства. Для цього раз-по-з-раз окремі держави роблять між собою змови—торговельні договори. І от правительство Росії, дбаючи про розвиток російської городської промисловости, захищаючи її молоду од старішої й дужчої промисловости західно-європейських країн, завжде цильнувало робити такі договори, щоб, по змозі, не пускати до нашої держави дешевих фабричних товарів з чужих країн, напр. ткальних, залізних й інших товарів закордонної городської промисловости. З свого боку, пра-

вительства цих чужих країн, обороняючи інтереси свого сільського хазяйства (власне своїх поміщиків) не приставали на це, і змова ламалася. І як наше правительство накладало велике мито (пошліни) на чужоземні товари городського хазяйства, то й чужоземні правительства одповідали нам тим же і накладали ще більше мито на вироби нашого сільського хазяйства. А тим часом збіжжя—це було, можна сказати, одне, що Росія вивозила за границю, чим вона торгувала з нею. В 1904 р. було вивезено з Росії 652.028 тис. пудів всякого зерна на 480.219 тис. карб.; самої ж пшениці і ячміню було вивезено 400.568 тис. пудів на 254.879 тис. карб. Коли ж додати до цього, що найбільше пшениці і ячміню виробляє Україна, то ясно буде, кому з усіх країв Росії могла бути найбільша шкода од того, що чужоземні правительства накладали велике мито на хліб, котрий йде до них з Росії, та тим збільшували на нього ціну у себе і зменьшували його вивіз з нашої держави.

Ми не будемо тут вдруге докладно говорити всього того, що вже раніш сказано було про великі шкоди і для цілого народу, і особливо для його робочого люду тоді, коли гальмується розвиток цілого народнього хазяйства.

Наскільки шкодлива була ця політика царського правительства на Україні, політика руйнування нашого народнього хазяйства, висмоктування хазяйствених сил нашого краю, видно хоч би з того, як з кожним роком зростало переселення нашого селянства з України до Сібіру.

За время з 1886 до 1895 р., себ то за 10 років, з 9 українських губерній — Київської, Подольської, Волинської, Полтавської, Харківської, Чернігівської, Херсонщини, Катеринославщині і Таврії, виселилося 1 167 666 селян, за 11 років, від 1896 до 1906 р.,—475.697, а за 3 роки, від 1907 р. до 1909 р.,—728.118, а всього, з 1886 р. до 1910 виселилося 1.344.581 душа.

Тим часом, поруч з Україною, промисловий район Великоросії, 11 губерній, дав переселенців за роки, 1886—1895, тільки 644 душі, за роки 1896—1906 вже 35.462 д. і за останні три роки 1907-1909—81.276 душ, а всього 107.379 семян.

Що більше розвивалося капіталістичне хазяйство в місті, і в селі по всій Росії і на Україні то більше убожів трудящий люд український, селяне лишалися без землі, ремісники без своїх власних майстерень.

Народу з кожним роком ставало все більше і йому доводилося тікати з сел. Звичайно там, де розвивалися по містах фабрики та заводи, там зубожілі, безземельні чи малоземельні селяне йшли найматися на фабрики, в великі міста. Але у нас на Україні фабрики та заводи збільшувалися дуже по-

волі, бо правительство царське робило всякі перешкоди. Нікуди було діватися безробітним та безземельним трудящим людям, хліборобам України. І доводилося їм шукати кращої долі в далекому, холодному краї, в Сібіру. Сотні тисячів оціх невільних мандрівників що року кидало рідний край, з блакитним небом і ясним сонцем, своїх кривих і близьких та йшло і їхало на вільні степи далекого північного краю. З кожним роком число переселенців до Сібіру зростало все більше. Здавалося, що от от незабаром весь народ наш, зневірений і знесилений злиднями та неволею, збирається кинути прадідівську землю.

От же, як бачимо, хазяйствена політика російського правительства не тільки не допомогала, як слід, розвиткові нашого хазяйства, а, здебільшого, дуже і дуже шкодила нашим хазяйственным інтересам.

Та і не могла вона, як слід, дбати про наші хазяйственні інтереси і потреби, бо дуже вже ріжнилося і ріжниться наше хазяйство і його потреби од хазяйства інших частин Росії і особливо Великоросії.

III. Народне хазяйство на Україні.

Чим же саме одрізняється хазяйство України од хазяйства цілої Росії?

Ми спинимося, насамперед, на сільському хазяйстві нашого краю та поглянемо, що виробляє на продаж наш народ, а що народ всієї Європейської Росії разом з Польщею (60 губ.)

Візьмим, наприклад, урожай 1904 року.

В цьому році в восьми губерніях нашого краю людности було 25.863.583 душі, в 60 ж губерніях Європейської Росії—123.050.808 душ; отже, у нас, в цих губерніях, цього року було трохи більше одної п'ятої ($\frac{1}{5}$) частини (21%) всього населення Європейської Росії.

Зібрано було:	На Україні.	В Євр. Росії.	В самій Євр.
		(з Україною і Польщею разом).	Росії без України.
М і л і о н і в п у д і в.			
Озимої пшениці	129	242	113
Ярової „	220	657	437
Разом пшениці	349	899	550
Ячменю	170	410	231
Гречки	19	58	39
Жита	202	1.504	1.302
Вівса	131	931	800
Сахарного буряку	288.480	393.150	104.670
Всякого тютюну	2.799	5.394	2.595
Картоплі	230	1.471	1.240

З цих чисел ми бачимо, що Україна в своєму сільському хазяйстві найбільше виробляє того, чого по інших частинах Європейської Росії виробляють мало; особливо це стане ясним, коли ми пригадаємо, що на Україні живе тільки п'ята частина ($\frac{1}{5}$) всієї людності Європейської Росії.

Так, пшениці у нас зібрано було біля двох п'ятих частин (39%) усього урожаю в Є. Р.; коли ж до наших 8 губ. ми приєднаємо Таврію, де пшениця виробляється в українських повітах, тоді вийде, що пшениці на Україні в 1904 році було зібрано 411 міл. пудів або біля половини (45%) всього збору пшениці в Євр. Росії. Дуже багато пшениці збирається що року ще в українських частинах Курщини, Вороніжщини, Кубані, Бесарабії, Донщини та в інших місцях, де, здебільшого, живе український народ. Отже, колиб можна було додати ще й пшеницю, зібрану на цих українських землях, тоді б виявилось, що більше половини всієї пшениці виробляється у нас на Україні.

Як видно з наших чисел, ячменю в 1904 році на Україні було зібрано більш двох п'ятих частин ($43,5\%$) усього урожаю його в Є. Р.; коли ж ми знову приєднаємо Таврію, тоді будемо мати, що на Україні зібрано було 212 міл. пудів ячменю або більш половини ($51,7\%$). Це число стане ще більшим, коли сюди додати ячмінь, зібраний в інших українських частинах Росії. Отже, як бачимо далеко більшу половину ячменю, як і пшениці, виробляє Україна.

Зовсім инакше стоїть справа з житом та овсом. На Україні жита було зібрано менше одної восьмої ($13,4\%$), всього урожаю жита в Євр. Росії, а вівса трохи більше одної семої частини (14%).

Отже, все це показує нам, що Україна виробляє найбільше пшеницю, ячмінь і гречку, тим часом коли інші частини Є. Росії—жито та овес.

Ще більше виступають сільсько-хазяйственні різниці України од всієї иншої Є. Росії, коли поглянути на збор сахарного буряку та тютюну.

Намі числа показують, що в 1904 р. на Україні було зібрано сахарного буряку більш семи десятих частин ($73,3\%$) усього урожаю буряків в Європ. Росії. Коли ж ми згадаємо, що буряк родиться ще в українських частинах Курщини, Вороніжщини та Люблінської губ. в Польщі, тоді ми побачимо, що, певне, більш чотирьох п'ятих частин усього збору буряків, вироблених в усій Є. Росії припадає на саму тільки Україну.

Що ж до тютюну, то його зібрано було у нас більше половини ($51,9\%$) усього урожаю Є. Росії. Коли ж ми додамо до цього ще і врожай українських частин Таврії, Бесарабії, Кубані, Донщини і інших

українських частин Росії, тоді на Україну припадатиме біля трьох п'ятих усьогобору тютюну, що був в 1904 р. в Є. Росії.

Із всього цього ми бачимо, що сільсько-хазяйственні інтереси і потреби України дуже і дуже одріжняються од потреб та інтересів інших частин Європейської Росії.

Не менші, коли не більші, різниці в хазяйствених потребах та інтересах нашого краю і всієї Росії виявляються перед нами, коли ми розглянемо відомості про фабрично-заводську промисловість України і Росії.

Для того, щоб вияснити, як слід, хазяйственні різниці нашого краю і всієї Росії в фабрично-заводській промисловості, ми візьмемо відомості за 1897 рік, бо пізніше ми не маємо повних відомостей про всю фабрично-заводську промисловість України і Росії.

Вся фабрично-заводська промисловість нашого краю (8 губ.) і Росії в 1897 р. поділялася так:

На яку сумму вироблено товарів.

Промисловість в мільйон. карбованців.

	На Україні.	В усій Росії.	В Росії без України.
I. Ткальна	20 міль. карб.	946 міль. карб.	926 міль. карб.
II. Вироб харчових продуктів	210 " "	648 " "	438 " "
III. Гірнична	110 " "	394 " "	284 " "
IV. Металургічна	41 " "	311 " "	270 " "
V. Обробка звірячих продуктів	12 " "	132 " "	120 " "
VI. Обробка дерева	15 " "	103 " "	88 " "
VII. Керамічна	11 " "	83 " "	72 " "
VIII. Хемічна	8 " "	59 " "	51 " "
IX. Паперова	3 " "	45 " "	42 " "
X. Інша	7 " "	118 " "	111 " "
Разом	437 міль. карб.	2.832 міль. карб.	2.393 міль. карб.

Ці числа показують нам добре, що і своєю фабрично-заводською промисловістю Україна дуже одріжняється од інших частин Росії. В той час, коли в усій Росії ткальна промисловість займає найперше місце і на її долю припадає біля одної третини всіх грошей, які малося виручити за

всі фабрично-заводські продукти в Росії,—на Україні вона займає четверте, а перше місце займає промисловість, яка переробляє харчові продукти— буряк на сахар, зерно на борошно, картоплю та хліб на горилку і т. п.

На цю промисловість на Україні приходиться біля половини всього того, що виробили наші фабрики та заводи в 1897 році. Після ткальної промисловости в Росії друге місце займає промисловість по виробу харчових продуктів, а вироблені в 1897 р. харчові продукти коштували біля одної пятої частини (22,8⁰/о) тієї суми, в яку цінувалися всі продукти фабрично-заводської промисловости Росії.

Тим часом на Україні друге місце по вартості товарів займає гірнича промисловість, що здобував руду, виробляє з неї чавун, сталь, залізо, що здобуває кам'яний вугіль, сіль, живе срібло та инше. На цю промисловість на Україні приходилося в 1897 р. більше четвертої частини всього виробленого нашими фабриками і заводами. В той час, коли на ткальну промисловість і на промисловість по оброботці харчових продуктів разом в цілій Росії приходилося трохи більше половини (56,1⁰/о) того, що коштували всі продукти фабрично-заводської промисловости Росії,—на Україні ж на промисловість гірничу і по виробу харчових продуктів разом припадало більш, ніж сім десятих частин (73,4⁰/о) того, що коштували всі товари українських фабрик і заводів в 1897 р.

Та з 1897 р. ці ріжвиці стали ще більшими: промисловість по виробу харчових продуктів, і, особливо гірнича промисловість розвивалися у нас швидче, ніж в інших частинах Росії.

В промисловості по виробу харчових продуктів на Україні головне місце займають сахарні заводи, на яких у нас було вироблено в 1897 р. сахару на суму 105 міл. руб. або 70,9⁰/о вартости всього виробленого в Росії сахару.

Порівняймо відомості про сахарну промисловість за роки 1898 і 1904, коли було вироблено:

В 1898 р.	В Європ. Росії.		
	На Україні.	З Україною.	Без України.
	В т и с я ч а х п у д і в.		
Сахарного піску	26.808	35.575	7.767
Рафинаду	15.320	23.153	7.833
Разом	42.128	57.728	15.600
В 1904 р.			
Сахарного піску	39.878	52.557	12.679
Рафинаду	23.103	33.972	10.869
Разом	62.981	86.529	23.548

Як бачимо на Україні і в цілій Росії в 1904 році стали виробляти сахарного піску в півтора рази більше, ніж в 1898 р.; що ж до рафинадного сахару, то його в 1904 р. було вироблено більше, ніж в 1898 р. на Україні в півтора рази (на 51⁰/о), а в Росії менше, ніж в півтора рази (на 47⁰/о).

Теж саме показує нам й винокурна промисловість, в якій було вироблено:

	На Україні.	В усій Росії.	
		З Україною.	Без України.
Тисячів відер в 40 градусів.			
В 1898 році . . .	15.158	77.266	62.108
„ 1904 „ . . .	20.061	82.999	62.938

Отже за 6 років винокурна промисловість Україні зросла на 32,6⁰/о, в усій же Росії, тільки на 7,4⁰/о.

Далеко швидче зростала на Україні і гірничя промисловість. Залізної руди було добуто:

	На Україні.	В усій Росії.	
		З Україною.	Без України.
Тисячі пудів.			
В 1897 році . . .	114.167	233.017	118.850
„ 1904 „ . . .	205.099	292.690	97.591

З цих чисел ми бачимо, що ще в 1897 році на Україні добуто було менше половини (48,9⁰/о) всієї викопаної в Росії залізної руди, а в 1904 році Україна дала вже більше, ніж дві третини (70⁰/о) всієї руди. В той же самий час в Росії самій, без України, здобуток залізної руди навіть підупав майже на 20 мил. пудів.

Чавуну було виплавлено:

	На Україні.	В Росії.	
		З Україною.	Без України.
Тисячів пудів.			
В 1897 році . . .	44.327	112.159	67.832
„ 1904 „ . . .	95.807	180.416	84.609

Тут ми знову бачимо теж саме. В 1897 р. на Україні було виплавлено менше половини (45,8⁰/о), а в 1904 р. вже далеко більше половини (63,1⁰/о) всього добутого в Росії чавуну.

Готового литого заліза і сталі було вироблено:

	На Україні.		В Росії.	
			З Україною.	Без України.
			Тисячів пудів.	
В 1897 році	21.270	56.170	34.900	
„ 1904 „	61.536	134.053	72.517	

Як бачимо і сталева промисловість на Україні розвивається швидче, ніж в цілій Росії. Литого заліза і сталі було у нас вироблено в 1897 р. 37,5⁰/_о, а в 1904 р. вже 42,2⁰/_о всього того, що було вироблено в усій Росії.

Теж саме показує нам і кам'яний вугіль, якого було викопано:

	На Україні.		В Росії.	
			З Україною.	Без України.
			Міліонів пудів.	
В 1897 році	237	616	379	
„ 1904 „	534	1.097	563	

Ще в 1897 р. у нас було викопано 38,4⁰/_о, а в 1904 р. вже 48,7⁰/_о усього здобутого в Росії кам'яного вуглю.

Із всього того, що ми говорили про фабрично-заводську промисловість, ясно, що хазяйство нашого краю дуже одрізняється од хазяйства інших частин Росії, і що різниці ці стають все більшими.

Та не тільки виробляє наш народ те, чого менше або й зовсім обмаль виробляють по інших краях Росії, з її вироби нашого хазяйства ми спродуємо не там, де їх збувають інші народи, інші частини нашої держави.

Хліб, яким головне й торгує Росія з іншими державами, збуваємо ми, українці, в одні держави, через одні моря, а інші частини російської держави через другі моря в другі держави. Наш хліб мало не весь йде Чорним і Азовським морем в Англію, Францію, Італію, трохи в Германію та Голандію. Хліб з інших частин Росії йде, головне, Балтійським морем в Данію, Германію, Голандію та інші держави.

Сахарний пісок, сахар рафинад, кам'яний вугіль, спирт, сіль, залізо і сталь, чавун, дрова і будівельні (строїтельні) матеріали—все це йде, здебільшого, на південь до чорноморських і азовських портів.

Окрім цих різниць, не можемо не зазначити ще й того, що селяне у нас володіють землею инакше, ніж в Великоросії. Там вся надільна селянська земля належить всій громаді селянській. Од часу до часу там наново розбивають всю цю землю по числу душ сімейства, чи ж по числу дорослих робітників. Унас такого громадського володіння землею, можна сказати, ніде на Україні немає.

Є ще чимало й інших дрібніщих хазяйствених ріжниць, та й тих, про які ми згадали, доволі для того, щоб зрозуміти потребу для нашого краю автономії.

Ми вже де кілька разів говорили, що добрі тільки ті закони, які приспособлені до всього життя народнього, до його нужд і потреб, насамперед, до хазяйства, до хазяйствених потреб народу.

А як не можна однаковими на всю державу законами впорядкувати ріжного, неоднакового хазяйства у всяких народів, що живуть в державі, то ясно, що для ріжного хазяйства треба й ріжних законів.

Отже, кожен народ повинен мати право сам порядкувати своїми місцевими хазяйственими справами, бо ніхто краще не знає свого життя, а значить і свого хазяйства, як сам народ.

Отже, і український народ, для того, щоб найкраще та найповніше задовольняти свої хазяйственні потреби й інтереси, повинен мати автономію і в хазяйствених справах України.

IV. Якими справами має порядкувати Автономна Україна?

Після того, як ми доволі докладно вяснили, через що саме нашому народові дуже потрібна автономія України, разгляньмо тепер, якими справами повинен порядкувати наш народ сам, по своїй волі та уподобі.

Ми не маємо змоги переглянути тут всі ті справи, які, на нашу думку, треба одібрати од державної власти та передати українському народові, бо для такого перегляду прийшлося б написати дуже і дуже багато. Через це ми сунимосся тільки на головних справах нашого життя, на головних потребах нашого краю, які наш народ може задовольняти сам своїми силами без шкоди для інших народів нашої держави та з найбільшою користю для себе.

Ледве чи не найголовнішою серед цих справ являється культура, культурні потреби нашого народу.

Ми вже чимало раз говорили у сій книжці, що культура кожного народу міцно звязана з його мовою, вдачою, хазяйством, що в культурі дужче, ніж в чому иншому, виступають ріжниці кожної нації од всіх інших націй.

Через це кожен народ, а значить і наш народ, знаючи сам найкраще себе, свої культурні нужди та потреби, повинен мати право сам задовольняти всі свої культурні потреби, сам впорядковувати всі свої культурні справи.

До цих культурних справ належать:

1. **Вся загальна просвіта народня**, що навчає народ розуміти весь широкий світ, природу та все життя людське. Через це ми повинні мати право сами заводити на свої гроші та впорядковувати низчі народні школи, сільські й городські, середні школи, як от дівочі та хлоп'ячі гімназії, всякі вишчі школи, як от університети, інститути, академії.

2. **Вся професіональна освіта**, що навчає людей всяким ремеслам, промислам, торгівлі то що. Через це нам повинно належати право самостійно улаштувати, як слід, цю професіональну освіту, дуже важну і корисну для народнього хазяйства: заводити всякі професіональні і технічні школи, сільсько-хазяйственні, промислові й торгові, низчі, середні и вишчі.

3. **Всякі інші культурні установи**, що допомагали б буйному розцвітові нашої національної культури. Художні галереї, всякі музеї, національні театри, бібліотеки і всякі інші подібні установи повинні ми сами улаштувати за свої гроші й порядкувати ними, так, як це нам буде потрібно.

Тільки тоді, коли в усіх цих справах ми сами видиватимемо корисні нам закони, коли сами дбатимемо про освіту народню, про всі наші культурні нужди і потреби, тільки тоді наша занедбана культура розцвіте пишним квітом на користь і втіху всім народам і, насамперед, нашому культурно-темному народові.

Ще більш важно для нашого народу мати змогу і право самому дбати про своє хазяйство, сільське й фабричне, та про торгівлю.

Ось найголовні хазяйственні справи, про які повинен дбати, при автономії України, наш народ сам.

1. **Справа Земельна.** Вся земля, одібрана по постанові Всеросійських Установчих Зборів, від приватних власників, церков, монастирів, казни, уділів та великих князів, переходить в Український Земельний Фонд, котрим порядкує Український Сейм. Він видає закони про земельну справу на Україні та керує земельними реформами, організує ті чи інші установи для впорядкування земельної справи в нашому краю і т. п.

2. **Справи сільсько-хазяйственні.** Для нашого краю розвиток сільського хазяйства то дуже і дуже важне діло. Через це нам, українцям, повинно належати право робити все, що потрібно для того, щоб земля наша родила більше, щоб скот у нас ставав кращий, ліси не пропадали, болота стали сінокосними лугами, а сипучі піски поверталися в родючі

ниви і густі ліси і т. п.,—заводити опитні поля, ферми, на яких би наш селянин міг навчитися, як хазяїнувати і т. д.

3. Справи дорожні. Ми вже вказували, що товари наші мають свої ринки, де ми їх збуваємо; отже, й дороги наші повинні бути так впорядковані, щоб наші товари легко й швидко доходили до цих ринків, щоб перевоз наших товарів до покупців обходився дешево. Ось через що ми повинні сами завідувати дорожнім ділом, тими дорогами у нас, які служат тільки нам,—проводити залізні, ґрунтові й шосейні дороги, дбати про річки, щоб по їх могли плавати великі пароплави, про моря, щоб до нашого краю могли припливати великі морські караблі з чужих країн, проводити всякі канали, щоб по них можна було з одної річки або озера чи моря везти товари навпростець в інші річки, озера чи моря. Особливо велику вагу для нас мають місцеві залізні дороги. Завідування сими дорогами повинно належати Українському Сеймові. Такі місцеві залізні і всякі дороги дуже корисні для розвитку народнього хазяйства краю. Навіть ті залізні дороги на Україні, які служать всій державі або збудовані на гроші всієї людности держави, як от воєнні дороги, навіть ці дороги повинні стояти під доглядом і властью Автономного Українського Сейму.

4. Кредітові справи. При теперішних хазяйствених порядках, коли без грошей навіть ступити в хазяйстві не можна, коли і держави, і земства, і міста і всякі товариства дбають про те, щоб всюди можна було легко здобути грошей, кому потрібно, чи ремісникові, чи селянинові, чи купцеві, чи фабрикантові. Через це треба, щоб при автономії наш край мав право самостійно, по своїх законах, впорядковувати у себе кредит, як це йому буде потрібно, заводити краєві кредитові установи, як от банки всякі то що.

5. Громадське хазяйство. Кожен край, губернія чи повіт мають свої землі, ліси, будинки, гроші й инше добро громадське. І всім цим краєвим громадським добром наш народ повинен самостійно порядкувати на користь всьому промадянству, для задоволення всяких його культурних та хазяйствених справ. Згадаймо тільки, що всюди швидко зростає громадське хазяйство, і ми зрозуміємо, як небезпечно довіряти його теперішній державі: міста і земства на своїх землях заводять ферми, м'ясні лавки, булочні, в своїх лісах здобувають дрова для людности і т. д.

Робітничі партії добиваються тепер і в Росії, і за границею, щоб було одібрано землі од великих поміщиків та передано їх у користування

---

*) Себ то мешкавцям України.

всьому трудящому селянству, щоб всю водну силу і всі багатства підземні одібрати у громадську власність і т. д., щоб заводити всюди товариське, гуртове (кооперативне), чи громадсько (муніципальне) хазяйство, замість не-доладного й шкодливого хазяїнування капіталістів.

Багато мав би народ собі з цього громадського добра грошей на всякі потреби, на розвиток культури своєї, на допомогу робочому людові і на інші справи. Ось через що для України дуже важно і корисно мати право вільно і самотійно розпоряджатися своїм краєвим добром та багатством.

6. справи фінансові. Для того, щоб, як слід, задовольняти всі свої громадські потреби нашому народові треба буде, що далі то все більше грошей. Право вільно й самотійно скласти свій роспис доходів і росходів (бюджет), накладати податки на людність краю, позичати гроші собі, коли це буде потрібно,—ледве чи не найважливіше право серед усіх тих прав, які повинно здобути для автономії України, для нашого народу.

7. Переселенчеські справи. Порядкувати переселенням ми повинні сами тільки тоді, коли люде розселяються по нашій Україні з одних частин її, де тісно хліборобам хазяїнувати, в другі, де вільніше жити, де більше землі чи роботи. Коли ж люде переселяються з нашого краю в інші частини нашої держави або в чужі держави, тоді цим переселенням повинна порядкувати держава.

Опріч цих головних культурно-просвітних та хазяйствених справ, котрі повинно передати до рук нашого народу, щоб він рішав їх самотійно, є ще чимало всяких місцевих хазяйствених та громадських справ, які найкраще можемо порішити ми сами на Україні за поміччю свого Українського Сейму.

Ось де котрі важніші з громадських справ.

1. Місцеве самопорядкування. Ніхто краще од нас самих не зможе порішити справи про те, як улаштувати добре місцеве самопорядкування, при наших хазяйствених та культурних обставинах. Ніхто, не зможе так, як ми сами доглядати (контролювати) добре за місцевим самопорядкуванням, за городськими думами, земствами, щоб люде якоїсь околиці порядкували своїми громадськими справами по закону, щоб один город, одна околиця, порядкуючи своїми справами, не заподіяли лиха людем иншої місцевости.

2. Догляд за виборними чиновниками, за адміністрацією нашого краю, щоб вони робили як слід, своє діло, служили народові по законах державних і наших краєвих.

3. **Фабричні закони**, які боронять сільських і городських робітників від капіталістів, поміщиків і фабрикантів. Ми знаємо, що по різних краях російської держави промисловість і сільське хазяйство розвинені неоднаково. В однім місці робітників більше числом й силу вони там мають більшу і більшого можуть добитися від капіталістів, ніж в другому. Через це в одному краю можна було б вже завести коротший робочий день, ніж в другому, приміром, в Польщі коротший, ніж в цілій Росії і т. д. Ось через що дуже корисно, щоб автономна Україна мала право сама видавати фабричні закони. Разуміється на це нам можуть сказати. Ну добре! Хай це право видавати фабричні закони буде корисне для робітників того краю, де їх багато, де вони можуть добитися більшого, ніж в парламенті цілої держави. Але воно шкідливе буде для робітників того краю, де їх мало, де вони мають незначну силу. Робітники такого краю здобудуть у себе дома своїми силами дуже і дуже мало. Тим часом, коли б закони видавала влада цілої держави, вони здобули б за допомогою інших робітників в парламенті цілої держави далеко більше, ніж у себе дома. Виходить, наче б то це право, корисне для робітників якогось одного краю, разом з тим шкідливе для робочого класу всієї держави. Так здається на перший погляд, та не так воно на ділі. Для того, щоб робітникам того краю, де їхня мала сила, була допомога з тих країв, де робітнича сила велика, найкраще буде завести такий порядок. Державна власть, парламент, видає, скажемо, закон про те, що не можна працювати на фабриках, заводах і економіях більше 8 годин на день. Отже, після цього вже ні в одному краю не дозволяється встановляти більшого робочого дня, хоч би, скажемо, в 9 годин на день, менший же робочий день заводити можна. І от край, де робітники мають більшу силу, встановлює у себе, скажемо, 7 годинний робочий день.

4. **Закони торгові, гражданські та карні (уголовні)**. Як життя культурне і хазяйственне в кожному краю значно одрізняється од інших частин, так само й звичаї утворені народом того краю неподібні до звичаїв людности інших країн. Ось через що, коли закони повинні бути приспособлені до життя народу, до його побуту та звичаїв, треба домагатися того, щоб закони гражданські, торгові та карні на Україні видавалися Українським Сеймом. Так само і лад в судових установах та судовий процес (судопроизводство) має встановлятися на Україні нашим Сеймом.

Але з другого, боку, і в науці і в практиці різних держав діло йде до того, щоб основи цих законів, гражданських, торгових та карних були однакові по всіх державах, на всім світі, а тим більше в одній дер-

жаві. Тому центральна законодавча влада в Росії має встановити тільки основи, провідні думки, або ж видавати загальні закони права кариного, громадянського та торгового для всіх частин російської держави.

5. **Медичні і санітарні справи нашого краю.**

6. **Статистика життя нашого краю.**

7. **Добродійні справи і т. інше.**

Ми закінчили наш коротенький огляд.

Ми спинилися тільки на головних, важніших справах, які, на нашу думку, повинен наш народ рішати самостійно.

Та, oprіч їх, є ще багато культурних, хазяйствених і всяких інших справ, які торкаються тільки людности нашого краю, які ми краще знаємо, та які ми й краще можемо порішити, ніж народ всієї держави.

Всі такі справи, які торкаються тільки нашого народу, які ми зможемо порішити своїми силами, повинно одібрати од правительственої влади всієї держави і передати до рук нашого народу.

Бо державна власть повинна завідувати тільки спільними справами всіх країв, всіх народів держави, повинна задовольняти тільки їхні спільні потреби й інтереси.

Які ж то ті спільні всім народам справи, що їм повинно завідувати правительство всієї російської федеративної республіки.

Ми не можемо розглянути тут всі ці справи докладно, ми тільки вкажемо на деякі головні з них.

1. Серед всіх їх, безперечно, перше місце займають **закони про права людини і громадянина**, закони, які неодмінно повинні бути однакові по всій державі, — а саме: закони про свободу писаного й усного слова, зборів, товариств, про свободу віри, про рівноправність всіх громадян в державі, про право робітників бастувати, боротися бойкотом чи ж іншими якими способами й всякі інші подібні закони.

2. Не менше важні **закони про роспис державних розходів і приходів** (бюджет) про податки, які правительство збирає з усіх громадян держави на задоволення їхніх спільних нужд та потреб, про державний фінансовий контроль і т. п.

3. Всі справи **чужоземні**, як от зносини з іншими державами, різні договори і т. д.

4. **Позички**, грошей, як закордоном, так і у себе вдома.

5. **Закони про військо та флот** і всякі військові справи повинна видавати теж тільки державна власть.

6. Всякі **громадянські, торгові й карні (уголовні) закони** має право видавати **правительство** всієї нашої держави, **установляючи тільки основи, загальні принципи** цих законів.

7. Закони про **таможні, таможенні податки (мити)** видає державне **правительство**, під контролем та за згодою автономного Сейму.

8. Закони про **почту і телеграф** укладає **теж державна власть**.

9. Вона ж видає закони про **залізні, ґрунтові й водні дороги**, які служать **хозяйству всіх** країв держави або потрібні для її оборони від **вншніх ворогів**. Вона доглядає, щоб **всюди залізні дороги** будувалися по **однаковому способу** та **управлялися по однаковому уставу**.

10. Вона ж **установлює однакові по всій державі всі міри й гроші**.

11. **Видає загальні закони про банки, страхування і т. п.**

12. Державна власть видає й **робітничі закони** в оборону **робітників всіх країв і всіх народів держави**.

13. Вона ж **рішає й всякі справи про непорозуміння та незгоди між** окремими **краями держави**, коли вони самі не зможуть **помиритися**; вона ж **доглядає за поміччю судових установ й за тим, щоб всі державні закони, як слід, сповнялися в кожному окремому краю**.

Багато, ще **всіх менш важних справ, що торкаються всіх людей держави**, повинна **рішати державна влада**.

У. Україна, її людність і територія.

Для того, щоб автономія приносила найбільшу користь всім народам держави, щоб можна було **положити кінець національній неволі та національній боротьбі**, треба, **говорили ми раніш, так помежувати країв державі**, щоб в кожному краю жила переважно яка **небудь одна нація**.

Отже доти, доки ми не помежувемо держави нашої на такі національні **краї**, ми не зможемо, як що не зовсім вивести, то хоч дуже зменшити **національну ворожнечу, національну боротьбу і національну неволю**. **Опріч цього, доти, доки ми не зробимо такого межування, ми не зможемо, як слід, влаштувати й нашої автономії, бо ми не будемо знати, з яких земель складається наш край, які народи в ньому живуть**.

Що ж **таке Україна?**

Україна—то **край, то ті губернії і повіти, де український народ своїм числом переважає всі інші народи разом**.

Досі, коли ми **говорили про Україну, коли подавали якісь числа чи відомості про неї, ми завше мали на оці тільки вісім губерній**

волинську, київську, подільську, полтавську, харківську, чернігівську, катеринославську та херсонську, бо в кожній з цих губерній наш народ числом своїм був більший од усіх інших народів разом.

Та як відомо наш народ живе не тільки в цих восьми, а ще й в інших губерніях російської держави, де вже інші народи разом переважають його своїм числом.

Отже, для того, щоб нам можна було визначити, які землі слід називати Україною, треба взяти відомості про людність не тільки цілих губерній, а й окремих повітів, бо, на жаль, відомостів про людність окремих сел ми не маємо. Ті повіти, де наш народ числом переважатиме інші, ми й приєднаємо до згаданих 8 губерній; ті ж повіти, де нашого народу менше од інших, ми одкинемо.

Перш за все ми повинні з наших 8 губерній викинути чотири повіти Чернігівщини, мглинський, новозибковський, суражський та стародубський, де живуть, здебільшого, великоруси та білоруси і де українців обмаль.

Тепер по відомостях перепису 1897 ми будемо мати в 8 губерніях:

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
На Волині . . .	63.037	2.989
„ Київщині . . .	44.478	3.559
„ Поділлю . . .	36.922	3.018
„ Полтавщині . . .	43.844	2.778
„ Харківщині . . .	47.885	2.492
„ Чернігівщині . . .	32.841	1.663
„ Катеринославщ. . .	55.706	2.114
„ Херсонщині . . .	62.213	2.734
Всього	366.926	21.377

Коло перших трьох губерній (Правобережна Україна) лежать 4 губернії, в яких є повіти, де українців більше од інших народів (більше $\frac{1}{2}$).

Ось ці губернії і повіти:

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
<i>Бесарабської:</i>		
Хотинський повіт . . .	3.502	308
<i>Гродненської:</i>		
Брестський повіт . . .	4.289	218
Кобринський „ . . .	4.620	184
разом . . .	8.909	402

	Землі квадратних верстовъ.	Людности тисячів душ.
<i>Люблинської:</i>		
Грубешівський повіт . . .	1.291	101
Томашівський „ . . .	1.213	99
разом . . .	2.504	200.
<i>Сідлецької:</i>		
Влодавський повіт . . .	1.900	99
Всього . 16.815		1.009.

Коло других трьох губерній (Лівобережна Україна) межують дві губернії теж з повітами, в яких українців більше половини всієї людности:

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
<i>Вороніжської:</i>		
Вирюцький повіт . . .	3.866	201
Богучарський „ . . .	8.499	310
Валуйський „ . . .	4.075	188
Острогожський „ . . .	7.100	274
разом . . .	23540	973.
<i>Курської:</i>		
Грайворонський повіт . . .	2.693	173
Новооскольський „ . . .	2.811	158
Путівльський „ . . .	2.519	163
разом: . . .	8.023	495
Всього . 31.563		1.468.

Коло останніх двох губерній (Степова Україна) лежать дві губернії і дві області, де українці переважають числом інші народи в таких повітах і „отдѣлах“:

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
<i>Тавричеської:</i>		
Бердянський повіт . . .	} 30.812	305
Дніпровський „ . . .		212
Мелітопольський „ . . .		334
разом: . . .	30.812	951.

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
<i>Ставропольської:</i>		
Новогеоргієвський повіт	10.968	247
<i>Донської області:</i>		
Таганрогський округ .	12.229	413
<i>Кубанської області:</i>		
Катеринодар. „отдѣл“ .	} 33.976	245
Єйський „ „ .		277
Темрюкський „ „ .		343
разом: .	33.976	865.
Всього .	87.785	2.476.

Приєднаймо до Правобережної України Хотинський повіт Бессарабії, до Лівобережної—всі повіти Курської і Вороніжської губернії, до Степової—українські частини Тавричеської і Ставропольської губерній та Донської і Кубанської областей. Що ж до повітів Люблинської, Гродненської й Сідлецької губерній, то з'єднаймо їх в одну частину і назв'їм її так, як звичайно називають українські повіти перших двох губерній—**Холмщиною**:

Тепер ми будемо мати:

	Землі квадратних верстов.	Людности тисячів душ.
В Правобережній Україні .	147.939	9.874
„ Лівобережній „ .	156.133	8.401
„ Степовій „ .	205.704	7.324
„ Холмщині	13.313	701
Разом:	523.089	26.300

Отже, Україна,—той край, в якому є найменше 523.089 квадратних верстов землі та 26 мільонів 300 тисячів душ людности. З 1897 року, коли був всенародній перепис людности, число душ населення України зросло і тепер, певне, живе в ній не менше 35 мільонів душ.

Ми сказали найменше, бо коли б у нас були відомості про людність не то що окремих сел, а хоч би окремих волостей, тоді б наші числа про землю і людність України були далеко вірніші і значно більші.

Є багато також таких повітів, де українців дуже багато супроти інших народів, коли взяти тільки саму сільську людність без городської.

Так в Донщині в Ростовській окрузі українців на селах живе більше, ніж всіх інших народів разом. В Холмському повіті (38^{0/0}) Люблінської губ., в Більському пов. (48^{0/0}) Сідлецької губ. і в Більському пов. (42^{0/0}) Гродненської губ. на селах українців є більше, ніж якого иншого народу, що живе в цих губерніях. В Курській губ. українців живе на селах в Суджанському повіті трохи менше половини (43,5^{0/0}), в Корочанському більше (34,7^{0/0}), а в Рильському менше (33^{0/0}) одної третини повітової людности. І теж саме ми бачимо й по де-яких инших місцях Росії.

А до того ще треба додати, що й ті числа, які ми вже подали про українців, власне кажучи, не показують, скільки саме є українського народу в нашому краю. Народ наш і по селах і по містах темний, національно-несвідомий, не знає, хто він, і каже, що він „руський“; опріч цього чимало є серед нашого народу всяких перевертнів, що цураються нашого „мужичого“ народу, нашої „мужицької“ мови та називають себе „руськими“. Отож, на ділі на Україні нашого народу є значно більше, ніж це вище показано.

Погляньмо тепер, які народи живуть в нашому краю.

По перепису 1897 року, головні нації, що живуть на Україні, були ось які:

	Тисячів душ, або ‰ всієї людности:	
Українців	19.440	74,2
Великоросів	2.997	14,4
Євреїв	2.019	7,7
Німців	493	1,9
Поляків	477	1,9
Молдаван	223	0,8
Білорусів	85	0,3
Инших	566	1,8
разом:	22.300	а б о 100 ^{0/0} .

Ось яка своїм простором і своєю людністю наша Україна. Погляньмо ж тепер, як треба улаштувати автономію нашого краю.

VI. Як треба улаштувати Автономну Україну?

Коли нам доводилось раніш не раз говорити про національну неволю, то ми завжди звертали увагу, що національний гніт дуже дошкуляє всім класам теперішнього громадянства, і робітникам і капіталістам, що всі вони

через це домагаються автономії для свого краю, для свого народу. Виходить, наче б то і робітники, і фабриканти хочуть одного і того ж. А придивитися добре, то й видно стане, що робітники хочуть волі рівної для всіх народів та для всіх класів автономного краю, капіталісти ж тільки й думають про визволення свого народу, про їхнє панування над всіма іншими народами та над всім трудящим людом свого краю.

Як же ж улаштувати автономію України, щоб всі ті справи, які має наш народ рішати сам, рішались на користь робочому людові нашого краю, щоб силу у нас мав весь народ, а не самі тільки заможні та вельможні, щоб визволення нашого народу не стало неволею для всіх тих націй, що живуть на Україні.

Найвищою властю на всю Україну в усіх місцевих справах повинно бути зібрання вибраних або, як його називають, сейм. Кожен громадянин чи громадянка, якої б вони віри, чи народу не були, мають право вибрати послів до сейму (активне виборче право) і бути вибраними на посла (пасивне виборче право), коли вони мають не менше 18 років. Окрім цього, треба, щоб кожен мав тільки один голос на виборах (рівне виборче право) та щоб послів вибірали просто й тайно. Для виборів весь наш край треба поділити на виборчі округи по 100 тисячів душ в кожному; кожні 100 тис. мають вибрати одного посла до сейму. Отож, у нас було б тепер послів біля 350. Од часу до часу треба наново разбивати край наш на виборчі округи, бо, раз те, що народу приростає кожного року, а друге те, що в промислових округах, куди йде багато селян на роботу, народу прибуває більше, ніж в сільських, де населення збільшується дуже поволі, а часом навіть і зменшується. Разом з тим, розбиваючи на виборчі округи Україну, треба дбати, щоб, по змозі, в кожному виборчому окрузі жила одна нація. Окрім того, при виборах до сейму України треба встановити пропорційне представництво, себ то, щоб кожна нація та кожна партія мали змогу вибрати з поміж себе стільки послів, скільки приходить на неї по числу виборців, котрі подали за неї, за її списки свої голоси.

Тоді, коли буде наш край поділений на національні виборчі округи та буде заведено при виборах пропорційне представництво, тоді кожна нація нашого краю матиме в сеймі України своїх послів-оборонців.

Послів до сейму треба вибрати через кожних 2 роки, щоб завше можна було скинути послів, які робитимуть не те, чого хоче народ, та вибрати таких, які творитимуть волю народню.

Вибраний вселюдними, рівними, прямими й тайними голосами сейм України повинен збиратися що року на збори для того, щоб рішати ті справи, які йому передано, видавати потрібні для нашого краю закони й усякі постанови.

Для того, щоб все, що постановить сейм, виконялося, сеймові послі повинні вибрати з поміж себе Раду Міністрів, що складається з де-кількох чоловік, теж на два роки.

Ця Рада міністрів—то найвища виконавча влада в нашому краю. Всі чиновники в нашому краю повинні слухатися цієї ради, яка одповідає за діла всіх чиновників перед сеймом.

Для того, щоб в нашому краю весь народ був сира ді хазяїном своєї долі, сейм повинен удаватися до народу (робити, як то кажуть, референдум) в особливо важних справах, щоб народ подав свій голос, сказав своїми голосами, як він дивиться на ту або иншу постанову, чи закон сейму. Крім того, повинен сейм розглядати й ті законопроекти, на які чимала частина народу пристане з власного почину (законодавча ініціатива).

Для того, щоб всі частини нашої України могли вільно розвиватися, треба завести у нас широке й вільне самопорядкування сел, міст, волостів, повітів і країв. Хай людність їхня сама порядкує своїми місцевими справами в межах законів, виданих нашим сеймом, хай сама задовольняє свої місцеві потреби та інтереси по своїй волі та уподобі. Ось через що всі справи, які тільки людність окремих частин нашого краю зможе порішити своїми силами без шкоди для себе, треба одібрати од сейму й передати до рук місцевого самопорядкування. Тоді не буде такого, що сейм дбатиме про розвиток одних частин, одних околиць нашого краю, а забуватиме про другі. Тоді кожна частина України буде розвиватися, скільки стане в неї своїх сил та змоги. Адже ж так само, як державна власть, сейм повинен порядкувати тільки тими справами, які спільні всім частинам, всім краям України та яких вони не зможуть порішити сами, своїми невеликими силами. Сейм повинен тільки доглядати, щоб всюди місцеве самопорядкування задовольняло, як слід, громадські потреби, щоб всі справи робилися по закону та щоб один край своїм порядкуванням не робив ніякої шкоди другим.

Таке широке й вільне місцеве самопорядкування особливо важне для нашого краю ще й через те, що у нас живе чимало инших націй, розкиданих невеличкими гуртами. Коли в автономній Україні буде заведено таке самопорядкування, тоді ці нації нашого краю не зазнають ніякої

неволі національної від нашої, української, буржуазії. Для цього треба тільки улаштувати самопорядкування на національній основі — а саме, перш за все, так помежувати міста, волості та повіти, щоб людність кожної околиці складалася, по змозі, з одної нації. Тоді ні одна частина, якої б то не було, нації не зазнає у нас національної неволі, бо свої культурно-просвітні й інші місцеві справи вона впорядковуватиме в своїй громаді, чи в своєму повіті сама, по своїй волі та угоді, звісно по законах, встановлених нашим сеймом.

Як ми вже вказували раніш, для таких націй найбільше важні культурно — просвітні справи. Ось через що треба так улаштувати нашу автономію, щоб в культурно-просвітних справах сейм України встановлював тільки основні закони. Наприклад, сейм видає закон, що народня освіта повинна бути вселюдною безплатною й обов'язковою й наказує, щоб по народніх школах обов'язково вчили тим і тим наукам. Місцеве ж самопорядкування рішає само, якою мовою вчити по школах та яких ще наук додати до встановлених сеймом України.

Окрім цього, для того, щоб всякі нації і різні частини нашого краю мали змогу найкраще задовольняти свої нужди, треба видати закон про те, що села, волості, повіти й навіть губернії мають право, коли їм треба, єднатися між собою для своїх спільних, гуртових справ, творити ті чи інші спілки.

Коли зробити це все та ще, окрім цього, при виборах до місцевого самопорядкування, встановити вселюдне, рівне, пряме й таємне виборче право та пропорціональне представництво, тоді ніщо не перешкоджатиме вільному розвитку всіх націй нашого краю.

Такий повинен бути лад в автономній Україні для того, щоб з нього була найбільша користь робочому класові, всьому трудящому людові і всім націям нашого краю. Такий лад, вироблений Українськими Установчими Зборами, повинен затвердити всеросійський парламент, Всеросійські Установчі збори, для нашого краю, як і для всіх інших країв Росії, а змінити його вже держава не повинна без згоди краєвого сейму України.

Коли б було встановлено такий лад, щоб всім національним краям російської держави дано було автономний лад, тоді б вся наша держава перетворилася б в союз (федерацію), в союзну державу, в якій всі нації, всі краї автономних частин, стали б справді вільними й рівноправними і в цілій державі, і кожному краю настав би мир між націями.

VII. Автономна Україна і державна міць Росії.

Вияснивши, якими справами автономна Україна повинна порядкувати самостійно та як треба улаштувати нашу автономію, ми зможемо тепер показати, що користь од цієї автономії буде не тільки для нашого краю, а і для всієї величезної російської держави, не тільки для наших робітників, а і для пролетаріата всієї Росії.

Раз-у-раз всім прихильникам автономії доводиться чути всякі закиди, буцім то автономія руйнує хазяйственну силу окремих частин держави і навіть цілої держави.

Чи правда ж цьому?

Перш за все треба звернути увагу, що при автономії, як ми її змалювали, а ніскільки не руйнується хазяйствена звязь, хазяйствена єдність окремих частин держави. Адже ж при автономії не має ніяких таможенних границь між автономними краями, і товари вільно йтимуть собі без всякої пошліни з одного краю в другий по всій нашій величезній російській державі. А коли так, значить, ні один край при автономії не зазнає ніяких перешкод в тому, щоб збувати, де буде вигідніше, всякі вироби своєї городської й сільсько-хазяйственої промисловости.

Та не тільки не зменшиться збут товарів, як окремих частин, так і цілої держави, а навпаки дуже і дуже збільшиться, коли буде заведено автономію.

Що більше потреб людности задовольнятиме сейм автономного краю, що більше справ передано буде до його рук, то більше й грошей збиратиме він з свого населення і витрачатиме у себе дома, в своєму краю.

Та чи корисно ж і для окремих країв, і для цілої держави, коли сейм матиме в своїх руках багато народніх грошей і витрачатиме їх на нужди свого краю? Адже ж тоді, скажуть нам, менше зможе збирати грошей з людности цього краю державна власть і через це гірше задовольнятиме потреби цілої держави?!

Коли ми уважно придивимося до всіх трат теперішньої держави, то ми не зможемо не заприїтити одного. Мало не половину народніх грошей по всіх державах йде на військові справи і потреби, на армію, флот, гармати, броненосці, кріпості і таке инше, і дуже мало на культурні і хазяйственні потреби населення держави.

Зовсім инше показує нам місцеве самопорядкування і автономія. Тут немає ніяких військових справ, бо, як ми вже казали, їми порядкує

державна власть. Тут гроші народні йдуть на задоволення культурно-хазяйствених потреб і нужд людности.

Через це всюди по цих автономних краях буйно розвивається народне хазяйство і культура.

Не дурно ж Америка з її широкою автономією штатів, Англія з її широким самопорядкуванням колоній та Германія з широкою автономією її частин займають перше місце серед держав з розвиненим народнім хазяйством та з багатою культурою. Треба тільки пригадати бідність англійських колоній в ті часи, коли вони не мали автономії, та їхнє богацтво тепер після того, як вони здобули собі широку автономію, і всякшому стане очевидно і зрозумілою велика користь од автономії для держави і її окремих частин.

А ростуть окремі частини, розвивається й ціле, зростають духовні й матеріальні багацтва окремих країв держави, зростає матеріальна та духовна сила і всієї держави.

Отже, що більше грошей витрачатиме автономний край на потреби свого населення, то більше й держава зможе зібрати грошей на потреби державні, бо з багатих автономних країв можна більше зібрати всяких податків, а ніж з бідних, не автономних.

Кажуть ще що автономія розбиває єдність держави, а через це і її цілість, що, мовляв, та держава міцніша, в якій немає автономії.

Аджеж, ж мовляв, в державі, в якій заведено автономію країв, кожен знає тільки свою автономну хату, інтереси свого краю, до інших народів йому байдуже, на інші краї він дивиться навіть, як на своїх ворогів!

Погляньмо ж, скільки є правди в цих думках ворогів автономії.

Кожен народ, коли йому ніхто не перешкаджає жити і працювати так, як йому хочеться, ні з того, ні з сього не може ворогувати з іншими народами тої держави, в якій йому доводиться жити. Він, як уміє, сам задовольняє свої місцеві культурно-хазяйственичі потреби і, коли йому в його праці не поталанить, він не може винуватити в цьому інші нації, бо вони не втручалися до його місцевих справ.

Зовсім инше побачили б ми, коли б державна власть рішала й місцеві справи якого небудь краю, якого небудь народу.

Ми знаємо, що державна власть найбільше дбає про розвиток центра держави, що вона знесилює „окраїни“, даючи їм часом тільки половину тих грошей, котрі збирає податками з їхньої людности.

Ми бачили, як державна власть раз у раз не тільки не дбає однаково про всі краї, про всі народи держави, а ще й робить всякі шкоди і лиха цілим народам, неволить їх, не даю їм вільно працювати й розвиватися

І коли тут тяжка недоля стає нерозлучним товарищем поневолених народів, кого будуть вони винуватити в цьому, як не державну власть, кого будуть ненавидіти за це, як не державу—тюрму народів?!

Чи буде дужа й страшна для ворогів та держава, де кожен народ тільки й думає, як би вирватися з ненависної тюрми?

А коли ні, коли національна неволя, національна ворожнеча руйнує міць держави, то де ж той шлях, що може покласти кінець національній боротьбі та завести братерню згоду народів? Де він, коли автономія непридатна?!

Ні! Тільки автономія ставить державу, в якій живе це-кілько різних націй, на новий, міцний, фундамент. На місце сили, яка тільки й примушувала народи жити в гурті, автономія ставить добру волю народів, вигоду для них жити в великій людській громаді, в великому державному союзі народів.

А воля народів не переможена, вона дужча за тюрми, штики і гармати!

Був час, коли англійська держава хотіла по всіх своїх колоніях порядкувати по одних і тих же законах, коли вона з зброєю в руках обдирала свої колонії, гальмувала розвиток їхнього хазяйства, держала їх в неволі. То був разом з тим час, коли ці колонії ворогували з англійською державою, час боротьби колоній з нею, час збройних повстантів. Тільки дуже й численне англійське військо могло вдержувати ці колонії в гурті, могло примусити їх признавати англійську власть, англійські закони. Та ось настала Американська Революція. Велика, найбагатша колонія англійської держави, Північна Америка, не маючи сили далі терпіти насильства англійського правительства, повстала, перемогла англійське військо й одділившись од Англії, стала самостійною державою—Північно-Американськими еполученими Державами. Чутка про Американську Революцію, про сміливих повстантів-американців, що подужали велику англійську державу та виборач собі волю, розійшлася по всіх англійських колоніях, і надала ще більшу силу змаганням колоній до волі, до визволення з англійського ярма.

Та повстання американців навчило англійське правительство. Перелякане американською революцією, воно поспішило дати мало не всім своїм колоніям широку автономію—Канаді, Новій Зеландії, Австралії і т. д. І йому не довелося жалкувати. З того часу, як заведено було автономію, колонії почали багатіти, розвиватися; та ворожнеча, яку породила колись в них неволя, уступила своє місце товариським відносинам до вільної англійської держави, до вільного англійського народу. Вони побачили, що

ніщо вже під Англією не мішає їм жити й працювати, по своїй волі та угоді. Вони зрозуміли, що їм вигідніше бути під дужою Англією, яка завше захистить їх од ворогів, а ніж жити самотійно, серед могутніх держав, які неситими очима позирають на невеличкі держави, щоб загарбать їх собі. Ось через що останніми часами ми бачимо, як автономні англійські колонії (Канада) з своєї доброї волі роблять всякі льготи для англійських товарів, як вони допомагали Англії під час війни з бурами в Африці, і як всі колонії несуть од щирого серця великі жертви грішми і людьми на поміч Англії в сучасну страшну війну народів.

Отже, все, що ми говорили показує нам, що держава, яка дає широку автономію своїм народам далеко міцніша, ніж та, яка протривить їм автономію.

Не менше невірною й те, що ніби то народ, який має автономію, робиться байдужим до державних справ, до життя-долі інших народів держави.

Ми не раз говорили, що життя людське що далі, то більше висовує такі потреби, такі справи, які можна порішити тільки гуртом, тільки силами людности всієї держави.

Розглядаючи, якими справами повинен порядкувати наш край самотійно, а якими в гурті з усіма іншими народами Росії, ми вказували чимало таких спільних, найважливіших справ, якими має порядкувати влада всієї держави.

Чи зможе ж, запитаємо ми, наш народ, маючи автономію України, бути байдужим до таких важливих справ, як от до справ бюджетних, військових й інших? Чи буде він байдужо дивитися, як ці справи рішатимуться йому на шкоду?

Ні, ні і ні. Працюючи разом з іншими народами, рішаючи гуртом з ними всякі спільні для всіх народів держави справи, наш народ не може бути і не буде байдужим до цих справ і потреб, бо бути байдужим до них це означало б бути байдужим до себе, до своїх потреб та інтересів.

Опріч цих закидів проти автономії України, раз у раз можна почути од всяких соціаль-демократів і найбільше од російських, що автономія розбиває єдність і силу робочого класу, і тим дуже гальмує боротьбу й остаточне визволення всіх робітників держави з капіталістичної неволі.

Страшний це закид, та чи правдивий же він?

Коли раніш ми говорили про національну неволю, то ми ясно довели, яка велика шкода од неї для пролетаріату, для розвитку його свідомости,

для об'єднання всіх робітників в поневоленому краю і на всю державу в великі робітничі партії і професіональні союзи. Отже, коли вірно, що автономія знищує всяку національну неволю, то вірно й те, що автономія України не тільки не шкодить, а ще й допомагає об'єднанню робітників України й інших частин Росії.

Та автономія України корисна для робітників не тільки тим, що знищує національну неволю. Адже ж при автономії, як ми вже показали, народне хазяйство і по окремих краях, і по всій державі далеко краще і швидче розвивається, ніж без автономії.

А що краще й швидче розвивається народне хазяйство, то швидче й міцніше еднає воно пролетаріат для гуртової оборони робітничих прав та інтересів супроти всяких капіталістів.

Треба тільки придивитися гаразд до робітників по інших краях, щоб признати, що ці наші слова—то щира правда.

В Германії, де вся держава поділена на великі й малі автономні частини, ми бачимо найдужчу на весь світ соціаль-демократичну робітничу партію, яка має в своїх рядах більш півмільона свідомих робітників, за яку на останніх виборах до німецького парламенту було подано три з четвертю мільона виборчих голосів. В Германії й Америці, де окремі краї мають широку автономію в своїх місцевих справах, ми бачимо найкращі, найсильніші на весь світ професіональні робітничі союзи. Більш двох мільонів свідомих згуртованих робітників є в професіональних союзах кожної із їх двох великих держав.

Аджеж навіть державні границі не змогли розбити єдності пролетаріату. На власні очі кожного дня ми бачили перед сучасною війною, як еднався робочий клас всіх держав у свої всесвітні професіональні робітничі союзи, як соціалістичні робітничі партії країн і націй з усієї сили будували свій Всесвітній Союз (Інтернаціональ) для гуртової революційної боротьби за остаточне визволення робітників всього світа із ярма капіталістичної неволі, за соціалізм.

Куди легше й швидче має змогу робітничий клас гуртуватися, при автономному ладі, в одній державі, бо ніяких перешкод для цього єдна в такій державі немає, бо немає й ніяких державних границь поміж автономними краями. Навпаки, велика сила найважливіших справ, які рішає правительство всієї держави, раз-у-раз примушує робітників всіх автономних країв, всіх націй єднатися, гуртуватися в свої великі робітничі товариства—в політичні робітничі партії та в робітничі професіональні союзи. Боротьба за зменшення податків на трудящий люд, за більшу свободу слова,

зборів, товариств, за право бастувати, за кращі фабричні закони в оборону здоров'я й праці робітників, боротьба в парламенті й по за парламентом в усіх цих й інших подібних справах—чи це ще не зможе міцно з'єднати робітників окремих країв і націй в один свідомий робітничий клас цілої держави?!

* * *

Ми скінчили нашу книжечку про автономію України.

В цій книжечці, здається, ми досить ясно показали, яке то велике й страшне громадське лихо неволя над цілими народами.

Та не має на світі такого лиха людського, з якого живий, здоровий душею й тілом, хоч би й невеликий числом, народ не міг би вибитися.

І, розібравши докладно все, що раз-у-раз нам радять супроти національної неволі, ми вказали той одинокий спосіб, той певний шлях, що зможе покласти кінець національній неволі, що веде всі нації держави до вільного, культурного й громадського життя.

Цей шлях визволення народів—автономія. ✓

Що швидче ця думка про автономію розходитиметься проміж сотнями тисячів, мільонами трудящого люду, робітників та селян, то швидче прийде й той сподіваний час, коли автономія загоїть ті численні болячки по-неволених націй.

Бо та думка, яка робиться неодділимою частиною розуму і волі цілого народу стає всесильною і непереможною, і не має такої сили великої в світі, яка б здолала загородити народові назавше шлях до національного визволення, до вільного певчинного розвитку всіх його сил—до автономії

„Наш народ, писав я в 1909 році, найтемніший з поміж усіх народів Росії, найменше розуміє він свої національні інтереси та потреби. Ось через що визволення нашого народу, Автономія України, за горами, та щей за високими.

Та мине кілька десятків років—недовгий час в житті цілого народу,—приспана віками народня думка прокинеться у нас з тим більшою силою, чим довший був сон, і автономія України стане для всього нашого народу такою ж пекучою потребою, такою ж зіркою провідною, якою вона в зразу для більш свідомих синів його“.

Не пройшло з тої пори, коли писалися ці слова, і одного десятка років, і ми бачимо, як думка про визволення нашого краю, про автономію України, пустила глибоке коріння серед трудящого люду.

Велика Революція в Росії, розбивши кайдани самодержавного ладу, дала змогу нашому народові виявити свої божання, свою волю.

Величезні всеукраїнські селянські, військові робітничі з'їзди, постанови земств, спілок, різних органів революційної демократії і т. д. все це ясно свідчить про змагання нашого народу до автономії,

Революційний рух на Україні виявляє таке величне явище пробудження великого, українського народу до вільного, творчого національного життя, таку непереможну силу народнього змагання до автономії України, що мимоволі згадується чудовий вірш нашого поета Олесья:

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсьсь взялася міць шалена,
Як буря все живе схопила, пройняла, —
І ось, — дивись, в руках замаяли знамена,
І гимн побід співа невільна сторона.

Так спить орел, — і враз, розкривші очі,
Угледе світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче
Про вільний льот орлів, про ранок золотий.

Так море иноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивним жемчугом, і барвами заграє
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і льється,
В обіймах сояшних і сяє, і тремтить,
І щастем все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годе, і щастить.

. . . . .

І де взялись це хвилі сніжнобілі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть.
З яких ясних країн чайки ці налетіли,
Що вміють ніжно так і плакати, і жаліть?...

Чайки, Чайки! тоді не треба плачу,
Коли іде боротьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблеск бачу
І сонця жданого блискуче вороття.

(*Олесь т. II, стор. 6 „Яка краса від родженне країни“*).

Тепер автономія України вже не загорами!

Резолюція про національне питання, прийнята Австрійською Соціалдемократичною Робітничою Партією на Брюннському З'їзді в 1899 році 24-29 сентября.

„Зважаючи на те, що національні сварки в Австрії перешкаджають політичному поступові і паралізують культурний розвиток народів; що ці сварки перш за все викликаються політичними хибами нашого громадського ладу; нарешті, особливо, зважаючи на те, що продовження національної боротьби являється найкращим засобом, за паміччю котрого пануючі класи забезпечують собі панування та перешкаджають всякому прояву щиро народних інтересів, --

Партейтаг проголошує, що:

Остаточне розв'язання національного питання і питання про мову в Австрії в дусі рівноправності та доброї згоди є перш за все культурною необхідністю, а через це воно являється одною з найголовніших потреб пролетаріату.

Таке розв'язання є можливим тільки в широкій демократичній громадянстві, збудованому на основі загального, простого та рівного виборчого права; громадянстві, в котрому будуть знищені всякі феодальні привілеї, як імперські, так і поодиноких земель, бо тільки при такому ладі робітничий клас, котрий являється дійсною опорою громадянства та держави, з'уміє висловляти та переводити в життя свої домагання.

Зберегати та розвивати національні особливості народів Австрії є можливим тільки при повній рівноправності та при відсутності всякого поневолення. Через це перш за все мусить бути одкинута система бюрократичного державного централізму, так само, як і феодальні привілеї поодиноких земель.

При цих і тільки при цих умовах в Австрії зможе встановитися національний лад, замість національного розбрату, а саме на ось яких основах:

1. Австрія повинна бути перетворена в державу, що має представляти демократичну спілку національностей.

2. Замість історичних коронних земель повинно утворити національно-відмежовані адміністративні одиниці, котрі сами порядкують своїми справами, в котрих в кожній законодавство та порядкування були би в руках національного парламенту, обраного на основі вселюдного, простого та рівного голосування.

3. Области одної і тої же нації, що сами порядкують своїм справами, утворюють разом один національний союз, котрий розв'язує свої національні справи цілком автономно.

4. Права національних меншостей забезпечуються особним законом, виданим імперським парламентом.

5. Ми не визнаємо ніяких національних привілеїв, а через це одкидаємо домагання державної мови; оскільки є необхідною спільна мова для зносу, се буде встановлено імперським парламентом.

Партейтаг, як орган інтернаціональної соціалдемократії в Австрії, висловлює переконання, що на основі цих принципів можлива стане згода націй.

Партейтаг урочисто заявляє:

Що він визнає право кожної нації на вільне національне життя та національний розвиток;

Що, однак, народи можуть досягнути поступу своєї культури, тільки в дружній та тісній солідарности, а не шляхом дрібязкових сварок між собою; що особливо робітники всіх національностей повинні в інтересах, як поодиноких націй, так і всієї держави, твердо триматися принципу інтернаціонального бойового єднання і провадити спільними силами свою політичну і професійну боротьбу“.

Резолюції 2-го з'їзду У. С.-Д. Р. П. 1905 року:

1. *Резолюція по національному питанню.*

„Вважаючи, що національний гніт—один із проявів панування капіталу в сучасному буржуазному суспільстві веде до культурної, економічної і політичної відсталості пригнічених націй і тим шкодить розвиткові класової самосвідомості і класової боротьби пролетаріату всіх націй; що національний гніт, викликаючи серед всіх клас „пануючої“ і „пригніченої“ нації зріст націоналізму і солідарності клас, затемнює протилежності класових інтересів пролетаріату й буржуазії; що завдяки цьому всьому збільшується панування буржуазії над пролетаріатом, У. С.-Д. Р. П. оголошує: Складаючи один із отрядів міжнародньої соціал-демократії—ворожої не тільки економічній експльоатації, але і всякій експльоатації і всякому пригніченню, проти когоб вони не направлялися—Українська Соціал-демократія, як найенергійніше буде боротися проти національного гніту, за рівні права всіх націй на вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоюючи право націй на культурне і політичне самоопреділення“.

2. *Резолюція про автономію України.*

„Маючи на увазі, що процес економічної централізації являється лише однією стороною економічної еволюції, другою ж стороною її є економічна децентралізація, котра тягне за собою децентралізацію політичну; що форми політичні пристосовуються до індивідуальних, економічних, побутових, психологічних і культурних обставин кожної нації; що демократизація державного ладу вимагає децентралізації законодавства, адміністрації і судівництва, що в інтересах усунення—о скільки це можливо в капіталістичному суспільстві—національного гніту потрібно передання усіх тих справ, въ котрих виявляється національний гніт, в руки представницького зібрання національно-територіяльної одиниці; II черговий з'їзд У. С.-Д. Р. П. в інтересах розвитку класової боротьби і продукційних сил на Україні приймає в свою програму постулат автономії України*) з окремим сеймом, законодавчим в тих справах, котрі торкаються лише народу, що мешкає на території України“.

*) Україну з'їзд визнає в межах етнографічних.

Резолюції, ухвалені на Конференції У. С.-Д. Р. П. 4-го
і 5-го квітня 1917 р. у Києві.

1. Про автономію України.

„Виходячи з того, що потреба як найширшого розвитку продукційних сил України вимагає найповнішого економічно-політично самовизначення її; вважаючи на те, що федеративний устрій Російської Держави, яко союз автономних національно-територіяльних чи територіяльних одиниць не тільки не може бути шкодливим для розвитку пролетаріату всієї Росії,—а тим паче українського—а є користним для його;

вважаючи на те, що федерація автономних національних чи областних одиниць є найкращим забезпеченням демократичних і національно-політичних прав кожної нації чи області,—Конференція Української Соціально-Демократичної Робітничої Партії з цілою непохитною рішучістю підносить стару вимогу Партії автономію України, яко перше, неодкладне, пекуче завдання сучасного менту українського робітництва та всієї України.

В той же час, виступаючи з рямом партійного програму, проголошеного на з'їзді 1905 року, Конференція, з огляду на надзвичайність подій і вимог життя, вважає можливим взяти на себе право дозволити товаришам Партії підтримувати принцип Федеративного Устрою Російської Демократичної Республіки і піддержувати федералістичні змагання демократії інших націй.

Остаточне вирішення питання, внесення вимоги федерації в партійний програм конференція залишає партійному з'їздові“.

2. Про переведення справи автономії України.

„Вважаючи на те, 1) що в процесі революційного перебудовання державного ладу Росії основною тенденцією являється громадська ініціатива і самодіяльність, 2) що її Тимчасовий Уряд виник після знесення старого уряду революційним робітництвом і військом, з об'єднуючих державних організацій (Дума, Земський і Городський Союзи) і має силу, стоячи на основі організованого робітництва і війська, виразником волі яких явля-

ється Рада Робітничих і Солдатських Депутатів, і 3) що етап політичної і громадської організованості України відповідає вимогам революційного процесу, Конференція У. С.-Д. Р. П. 1) визнає неминучим утворення демократичного ладу на Україні шляхом громадської і народньої (національної) ініціативи і самодіяльності і 2) приймає цю будірничу роботу, як підвалини Тимчасого Уряду в його роботі демократизації Росії на основі здійснення народніх домагань“.

Деп. ~~С. С. С.~~
Харків

Зміст книжки:

I. Про національну неволю.	стор.
1. Яка буває національна неволя?	1
2. Робітники і національна неволя	7
3. Звідки взялася національна неволя	11
II. Про автономію.	
1. Як визволитися з національної неволі	14
2. Що таке автономія?	18
3. Яка буває автономія?	20
4. Якої автономії треба добиватися?	25
5. Про федерацію або союз національних країв	35
III. Про автономію України.	
Справа автономії в Росії	38
I. Автономія України і просвіта народня.	39
II. Автономія України і економічна політика Росії	42
III. Народнє хозяйство на Україні	47
IV. Якими справами має порядкувати Автономна Україна	53
V. Україна, її людність і територія	59
VI. Як треба улаштувати Автономну Україну	63
VII. Автономна Україна і державна міць Росії	67
IV. Додатки.	
1. Резолюція Брюннського партейтагу 1897 р.	75
2. Резолю 2 з'їзду У. С. Д. Р. П. 1905 р.	77
3. Резолюції конференції У. С. Д. Р. П. 1917 р.	78

№ 497071
15 39 р.
14

728941